KLASİK DÖNEM OSMANLI İMPARATORLUĞU YÖNETİM SİSTEMİNDE OLAĞANÜSTÜ HAL VE UYGULAMALARI (XVI. VE XVII. YÜZYIL)

(Yüksek Lisans Tezi)

Hilvan HASRET ÇAKIR

Kütahya – 2019

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KLASİK DÖNEM OSMANLI İMPARATORLUĞU YÖNETİM SİSTEMİNDE OLAĞANÜSTÜ HAL VE UYGULAMALARI (XVI. VE XVII. YÜZYIL)

Danışman:
Dr. Öğretim Üyesi Cantürk CANER

Hazırlayan:
Hilvan HASRET ÇAKIR

Kütahya – 2019

Kabul ve Onay

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim/Anasanat Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ ÇALIŞMA RAPORU olarak kabul edilmiştir.

Başkan……..……. (İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Cantürk CANER

Üye…… (İmza)

Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ

Üye…… (İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Altan Fahri GÜLERCİ

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Doç. Dr. Ayhan KAHRAMAN

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım "Klasik Dönem Osmanlı İmparatorluğu Yönetim Sisteminde Olağanüstü Hal ve Uygulamaları (XVI. ve XVII. Yüzyıl)" adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

...../...../2019

Hilvan HASRET ÇAKIR

Özgeçmiş

Hilvan Hasret Çakır; 04.12.1987 tarihinde Kars'ın Selim ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ankara Keçiören Atapark İlköğretim Okulunda tamamladı. Lise öğrenimini Ankara Kanuni Lisesi'nde bitirdi. Üniversite lisans eğitimini Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünde 2008 tarihinde tamamladı. Aynı yıl Yüksek Lisans eğitimini görmek üzere Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu yönetimi Anabilim Dalı'nı kazandı. 2010 yılında Akbank T.A.Ş.'in de çalışmaya başladı.

Evli ve iki çocuk annesidir. Halen Akbank T.A.Ş Keçiören Şubesi'nde Kobi Müşteri İlişkileri Yönetici Yardımcısı olarak görev almaktadır.

ÖZET

KLASİK DÖNEM OSMANLI İMPARATORLUĞU YÖNETİM SİSTEMİNDE OLAĞANÜSTÜ HAL VE UYGULAMALARI (XVI. VE XVII. YÜZYIL)

HASRET ÇAKIR, Hilvan
Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Cantürk CANER
Temmuz, 2019, 76 sayfa

İnsan varoluşundan beri birçok doğal ve beşeri tehlike ile karşı karşıya kalmıştır. Savaş tehlikesi, isyan, doğal afetler, yangın gibi can ve mal kaybına neden olan bu olaylar sosyo-ekonomik olarak devletleri ve milletleri etkilemiştir. Devletler tarafından bağımsızlıklarını zedeleyecek bu olaylar, olağanüstü yönetime sebep olmuştur. Devletin amacı olağan döneme ivedilikle geri dönmektir. Bu çalışmada 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde meydana gelen olağanüstü olaylar ve bu olaylarla nasıl başa çıkıldığı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Olağanüstü Hal, Osmanlı İmparatorluğu, Celali İsyanları, Depremler, Yangınlar, İsyanlar.

ABSTRACT

CLASSİCAL AGE STATE OF EMERGENCY APPLİCATİONS İN OTTOMAN EMPİRE MANAGEMENT SYSTEM (XVI. AND XVII. CENTURY)

HASRET ÇAKIR, Hilvan
Master Thesis, Department of Public Administration
Supervisor: Asst. Prof. Cantürk CANER
July, 2019, 76 pages

In history too many natural disasters and public revolt has been occurred. War danger, revolt, natural disaster, fire type events effects nations socio-economic situation and caused too many economic and life loss. These events thereat nations independence and force the governments to apply emergency applications. Governments main aim vas immediately return back to regular management systems. The subject of this study is the emergency applications of Ottoman Empire due to emergency situations in 16. and 17. century.

Keywords: Stade of Emergency, Ottoman Empire, Jelali Revolts, Earthquake, Fire, Revolt.

ÖNSÖZ

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devlet'inin ekonomik yapısının bozulmasından kaynaklı merkezde ve taşrada irili ufaklı birçok isyan çıkmıştır. Bu yüzyıllarda en uzun soluklu ayaklanma olarak Celali İsyanları adını en üst sıralara yazdırmıştır. Ayaklanmaların yanı sıra devlet birde doğal ve beşeri afetler ile başa çıkmaya çalışmıştır.

Çalışmamızın temelini oluşturan Celali İsyanlarını anlatan araştırmaların yetersiz ve çeşitli görüşleri barındırdığı görülmüştür. Bunun yanı sıra az sayıda bulunan ancak isyanları ayrıntıya önem vererek ortaya koyan eserlerde bulunmaktadır. Bu eserlerin başında, bizimde çokça faydalandığımız Mustafa Akdağ'ın "Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası" eseri gelmektedir.

Çalışmalarımızda yardımını esirgemeyen hocam Sayın Dr. Öğretim Üyesi Cantürk CANER'e teşekkürlerimi sunarım. Çalışmamın ortaya çıkmasında her türlü yardımı gösteren eşim Hüseyin ÇAKIR ve olağanüstü sabır gösteren arkadaşım Burcu MORAN'a, ayrıca araştırmamı meydana getirirken benden maddi manevi desteğini esirgemeyen sevgili aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Hilvan HASRET ÇAKIR

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET ..... **v**
ABSTRACT ..... **vi**
ÖNSÖZ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **viii**
KISALTMALAR DİZİNİ ..... **xi**
ŞEKİLLER DİZİNİ ..... **x**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
DEVLET YÖNETİMİNDE OLAĞANÜSTÜ HAL

1.1. BİR YÖNETİM BİÇİMİ OLARAK OLAĞANÜSTÜ HAL **4**

1.2. OLAĞANÜSTÜ HAL YÖNETİMİNİN TARİHÇESİ **7**

1.3. OLAĞANÜSTÜ HAL YÖNETİMİNİNİ AÇIKLAYAN KURAMLAR **9**

1.3.1. Zaruret Hali Kuramı 9
1.3.2. Siyasi Kuram 10

1.4. OLAĞANÜSTÜ HAL YÖNETİMİNİNİN HÜRRİYETLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ **12**

1.5. OLAĞANÜSTÜ HAL YÖNETİMİNE SEBEP TEŞKİL EDEN MADDİ OLAYLAR **14**

1.5.1. İsyanlar 14
1.5.2. Doğal Afetler 16
1.5.3. Yangınlar 17

İKİNCİ BÖLÜM
ONALTINCI VE ONYEDİNCİ YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ

2.1. ONALTINCI VE ONYEDİNCİ YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİNİN SOSYO – EKONOMİK YAPISI **21**

2.1.1. Osmanlı Toplumu 21
2.1.1.1. Askeri Sınıf 22
2.1.1.2. Reaya 23
2.1.1.2.1. Şehirliler 24
2.1.1.2.2. Köylüler 25

2.2. ONALTINCI VE ONYEDİNCİ YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİNİN YÖNETSEL YAPISI 26

2.2.1. Merkezi Yönetim 26
2.2.2. Taşra ve Yerel Yönetim 27
2.2.2.1. Eyalet İdaresi 28
2.2.2.2. Sancak İdaresi 30
2.2.2.3. Kaza 30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ONALTINCI VE ONYEDİNCİ YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ VE İSYANLAR

3.1. ONATINCI VE ONYEDİNCİ YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ İÇİNDE ORTAYA ÇIKAN İSYANLAR..... 33

3.1.1. İstanbul İsyanları..... 33
3.1.2. Taşra İsyanları..... 35
3.1.2.1. Celali İsyanları 37
3.1.2.1.1 Celali İsyanları İçerisinde Yer Alan Gruplar..... 42
3.1.2.1.2. Celali İsyanlarının Nedenleri ve Sonuçları..... 45

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ONALTINCI VE ONYEDİNCİ YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ DİĞER OLAĞANÜSTÜ HAL DURUM VE YÖNETİMİ

4.1. ONALTINCI VE ONYEDİNCİ YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİNDE MEYDANA GELEN DOĞAL AFETLER 48

4.2. ONALTINCI VE ONYEDİNCİ YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİNDE MEYDANA GELEN BÜYÜK YANGINLAR..... 52

SONUÇ..... 55

KAYNAKÇA 58

DİZİN 63

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 2.1: Osmanlı Merkez Teşkilat Yapısı 27
Şekil 2.2: Osmanlı Taşra Teşkilat Yapısı 29

KISALTMALAR DİZİNİ

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m	Adı geçen makale
A.g.r	Adı geçen rapor
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Any	Anayasa
Ayr. Blg. İç. Bkz.	Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız
BCG	Basilis Calmette Guerin (Tüberküloz Aşısı)
Bkz	Bakınız
Bşbk.YDK	Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurumu
C.	Cilt
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
Dr	Doktor
DSSÖ	Döner Sermaye Sabit Ödemesi
Ed.	Editör
ES	Emekli Sandığı
FAO	Food and Agriculture Organization (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü)
G.K.G.D.P	Genel Kabul Görmüş Denetim Prensipleri
GKY	Geleneksel Kamu Yönetimi
GST	Genel Sistem Teorisi
ISO	International Standardization for Organization (Uluslararası Standardizasyon Örgütü)
İKY	İnsan Kaynakları Yönetimi
KALDER	Türkiye Kalite Derneği
KAYA	Kamu Yönetimi Araştırması
KY	Kamu Yönetimi
M.Ö	Milattan Önce
M.S	Milattan Sonra
MEHTAP	Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi

OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı)
PBPS	Performance Based Pay Systems (Performansa Dayalı Ücret Sistemi)
RG	Resmi gazete
SDP	Sağlıkta Dönüşüm Projesi
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
SSK	Sosyal Sigortalar Kurumu
TGY	Tam Gün Yasası
TODAİE	Türk Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
TSE	Türk Standartları Enstitüsü
TSEK	Türk Standartları Enstitüsü Kurumu
TSS	Türk Sağlık Sektörü
TÜSSİDE	Türkiye Sanayi Sevk ve İdare Enstitüsü
UNDP	United Nations Development Programine (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
UNICEF	United Nations Children's Fund (Birleşmiş Milletler Çocuklarına Yardım Fonu)
WEP	United Nations World Food Programme (Dünya Gıda Programı)
WHO	World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)
YY	Yüzyıl

TEZ METNİ

GİRİŞ

Dünya var olduğu günden buyana yerkürede yaşayan insanlar bir takım yıkıcı ve tahrip edici doğa olaylarına maruz kalarak hayatta kalma mücadelesi vermişlerdir. Öte yandan, dünyanın bazı bölgeleri ve buralarda yaşayanlar doğal afetlerle karşılaşmamış ve olumsuz sonuçlardan etkilenmemiş gibi görünebilir. Ancak doğal afetlerin sonuçları incelendiğinde; dünyanın herhangi bir bölgesinde meydana gelen bir doğal afetin sonuçlarından yalnızca afetin yaşandığı ülkenin değil, hemen hemen bütün ülkelerin farklı derecede etkilendiği görülür (Şahin ve Sipahioğlu, 2003: 12). Türkiye de yeryüzü şekilleri ve konumu itibari ile doğal afetlere sıklıkla maruz kalmış ve ciddi kayıplarla yüz yüze gelmiştir (Aşnaz, 2004: 115).

Yapılan toplumsal araştırmalarda genellikle toplumun, söz konusu doğal afeti kaderci bir anlayışla veya teknik bir düzlemde algılamaları afetlerin maddi manevi kayıpları üzerinde etkili olabildiği görülmüştür (Uluğ, 2009: 25). Afetlerin türüne göre üretimde azalma, ihracatta düşme, kişi başına düşen milli gelirde azalma olmakta, bu durum ülkenin gelişmesini engellemekte, halkın refah düzeyi üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Doğal afetleri sadece can mal ve ekonomik kayıplar olarak görmek doğru değildir. Afet sonra harap olan hatta tamamen tahrip olan yapılar tarihi dokuları da beraberinde yok etmektedir. Dolayısıyla daha nitelikli ve önleyici tedbirlere ihtiyaç duyulmaktadır (Şahin ve Sipahioğlu, 2003: 8-9).

Doğa ve insan kaynaklı yapay afet türlerini incelemek gerekirse; deprem, sel, yangın erozyon, çığ, kuraklık, fırtına, kasırga, tayfun, hortum, yanardağ patlaması, tsunami, kimyasal kirlilik. Hiç beklenmedik bir anda gelen ve insanın kontrol gücünü aşan bu felaketler ruh sağlığını etkilemekte, psikolojik gerilim ve strese neden olmaktadır (Küçükcan ve Köse, 2000: 7).

Doğal ve insan tabanlı yapay afetler hangi nedenden kaynaklanırsa kaynaklansın sonuçları bir takım yaptırımları meydana getirmektedir. Her doğal afetten sonra öngörülemeyen zararlar zincirleme olarak olağandışı biçimde karşımıza çıkar. Bu türlü olağandışı problemlerle, çoğu zaman halkın zarar görmemesi için olağanüstü hal kanun hükümleri uygulanabilir.

Toplumun varlığını tehdit eden olağanüstü hallerde var olan düzeni olduğu gibi korumak imkansızdır. Bu nedenle toplumlar, tüm haklarını kaybetmemek için onlardan geçici olarak vazgeçme zorunluluğu ile yüz yüze gelebiliyorlar (Kapani, 1993: 242–243). Ancak zaruret hakkına dayanılarak olağanüstü hallerin hukuk kurallarına uygunluğu söylenemez. O halde buradan yola çıkılarak alınacak tedbirlerin hukuki kurallarla değil, zamana göre değişen siyasi gerekliliklerle açıklanması doğrudur (Daver, 1961: 15). Bu yüzden olağanüstü hallerde hukuk kuralları ve kanunlarla örtüşmeyen işlemler, olağanüstü hal ortadan kalktıktan sonra meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Ancak bu meşrulaştırılma çabası yapılan işlemlerin hukuka aykırılıklarını gidermez. Olağanüstü durumlarda, devletin çıkarlarını da olsa, hukuki anlamda yasaları hiçe sayan yöneticileri ancak sorumluluktan kaçınmalarına olanak tanır, hukuki olmayan işlemlere meşruiyet kazandırmaz (Hazır, 1991: 12).

Bu çalışmada, Osmanlı devletinde 16. ve 17. yy'da meydana gelen doğal afetler, yangınlar, isyanlar ve olağan üstü hal durumunda devletin kamusal olarak davranış ve tutumları detaylı olarak incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLET YÖNETİMİNDE OLAĞANÜSTÜ HAL

Kamu yönetimi esas itibari ile devletin teşkilat planlamasını gösterir. Bu bağlamada devletler kamu politikalarını oluşturma aşamalarında, kamusal problemlerin saptanması ve bu problemleri çözebilecek stratejiler üretebilmeye dikkat etmeliler. Özellikle, vatandaşların beklenti ve gereksinimlerine cevap verebilecek nitelikte olmasını göz önünde bulundurmaktadırlar (Eryılmaz, 2001: 2–10; Polatoğlu, 2003: 54–55).

Ülkelerin kamu hukuku kuramcıları, bilhassa gelişmişlik düzeyiyle orantılı olarak ülke vatandaşlarının kültürlerini, hak ve özgürlük çerçevelerini belirlemede halkın en temel özgürlüklerine müdahaleden itina etmelilerdir.

Osmanlı imparatorluğu döneminde aynı coğrafyada çok çeşitli ırk, milliyet ve alt kültürlerin varlığı devlet yönetiminde farklı sınıf ve zümrelerin doğmasına sebep olmuştur. Bunlar; ilmiye, mülkiye, seyfiye ve kalemiye sınıfları adı altında dört yönetici grup olarak kurumsallaştırılmıştır. Ayrıca ilk bakanlar kurulunun adı 'Heyet-i Vükela' dır.

Günümüzde bakanlar kurulu kanun hükmünde kararname çıkarmak, tüzük hazırlamak, kanun tasarısı hazırlamak ve milli güvenliği sağlamak, cumhurbaşkanı onayıyla olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilanına karar vermek gibi geniş yetkilere sahipken, Osmanlı imparatorluğu' nda bu yetkiler biraz daha sınırlıydı. Osmanlı kamu yönetimi ve kamu hukuku gözetilerek yapılan uygulamalardan bazıları ise; ilk nüfus sayımı ve devlet memurlarına maaş sistemi getirilmiştir (Nohutçu, 2007: 353–355, Coşkun, 2008: 48).

Dolayısıyla Türk Kamu Yönetimimiz, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu' ndan günümüze; yönetim anlayışı reform ve değişimlerle devletin faaliyet alanı genişlemiş ve bugün ki dünya ve ülkemizin içinde bulunduğu şartlara uygun olarak yeni yönetim biçimini almıştır (Yalçındağ, 2003: 46).

1.1. BİR YÖNETİM BİÇİMİ OLARAK OLAĞANÜSTÜ HAL

Hukuki bakımdan hemen herkesin üzerinde uzlaşabildiği bir "olağanüstü hal" tanımına doktrinde ulaşılmış değildir. Hukukçular ile kamu hukuku kuramcıları, sorunu gerçek bir hukuk sorunundan çok, bir fiili sorun olarak değerlendirmektedirler (Daver, 1961: 5; Agamben, 2005: 7).

Olağanüstü hal kavramının tanımında karşılaşılan güçlüklerin asıl sebebi, aslında hukuki bir müessese olan ve olması da gereken bu kavrama çeşitli siyasi düşünceler ve değişik ideolojik yaklaşımların çeşitli anlamlar yüklemesinden kaynaklanmaktadır. Olağanüstü hal rejiminin meydana gelmesine sebep olan olayların hukuktan meydana gelmeyen sebepler olması bu sistemlerin oluşmasına neden olmaz ancak uygulanmasına sebep olurlar. Gerçekten savaş, savaş tehlikesi varlığının baş göstermesi, isyan, doğal afet gibi devletleri ve milletlerini güvenlik bakımından etkileyecek bu hadiseler birer olağanüstü hal rejimleri olmayıp, olağanüstü hal rejimlerine sebep teşkil eden olaylardır. Bu bakımdan, olaylarla olağanüstü hal yönetimleri arasında sebep sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Bu nedensellik bağının varlığına rağmen anlaşma sağlanamaması maddi olayların karmaşık ve hukuk dışı olmasından ileri gelmektedir (Daver, 1961: 5; Hazır, 1991: 5–6).

Olağanüstü hal rejimleri, demokratik hukuk devletlerinde otoriter bir karaktere bürünmekle beraber kesinlikle keyfi bir dikta rejimi niteliğini almazlar (Kapani, 1993: 240). Öyle ki bugün anlaşılan anlamda olağanüstü hal rejimleri, "hikmeti hükümet" esasına dayanan eski polis-devlet rejimi anlayışıyla hiçbir bağlılığı yoktur. Bunun gibi, hükümdarın her sözünün kanun olduğu, mutlak hükümet ve idari sistemleri, hukuki ve kanuni olağanüstü rejimlerinden kuruluş ve oluş itibariyle tamamıyla ayrılırlar (Daver, 1961: 6).

Olağanüstü hal rejimi dışında ne gibi kurum ve kavramların kalması gerektiğini gösterdikten sonra olağanüstü hal rejiminin tanımlanmasının daha kolay yapabileceğimizi sanıyoruz. Olağanüstü hal rejimini düşündüğümüzde, sıra dışı durumlarda devletin pozitif hukuk düzeninin korunması gerekçesiyle gerekli olan tüm tedbirin alınması anlaşılır.

Olağanüstü hal kavramını bu şekilde tarif edenler, gerekli hallerde devletin varlığı ve birliğinin devamı için her yol denenebilir. Devleti yönetenler için sadece bir sorumluluk değil aynı zamanda bunun bir hak olduğunu iddia ederler. Bu geniş olağanüstü hal tanımı, kaynağını başta Alman hukukçularının savunduğu ve büyük Alman hukukçusu Jhering tarafından işlenen ve geliştirilen 'zaruret hakkı' teorisinden almaktadır (Daver, 1961: 5–6; Hazır, 1991: 6–7).

Olağanüstü hal rejimine doğuşu ve sonuçları bakımından sınır çizmeyen bu geniş tanımlamanın yerine mümkün olduğu kadar daha dar ve hukuki bir tanım getirmek gerekmektedir. Ancak Lowenstin'in dediği gibi 'olağanüstü hali veya kriz durumunu doğru dürüst tayin edecek hukuki bir ölçü bulmak imkânsızdır' (Hazır, 1991: 7). Bir başka deyişle hukuka bağlı devletlerde olağanüstü hal rejimi netice itibariyle bir hukuk rejimidir. Ancak bununla beraber olağanüstü durumları her zaman ve her yerde tam olarak bir hukuk çerçevesi içine oturtturmak mümkün değildir (Kapani, 1993: 240–241).

Netice itibariyle diyebiliriz ki; olağanüstü hal, devletin olağan hukuk kuralları ve uygulamalarıyla başa çıkılamayacak afet, isyan, savaş, yangın gibi olağan dışı bir durumla karşılaşması halinde, tekrar olağan duruma dönebilmesi için başvurulan istisnai yönetim biçimidir. Olağanüstü hal ulustan ulusa ya da aynı ulus için zaman içerisinde değişiklik gösterir. Halk ve devletin birliği açısından tehlikeli ve olağanüstü nitelikte sayılacağı konusunda karar organlarına geniş takdir yetkisi tanınmaktadır. Bu sebeple olağanüstü hal kavramını esnek bir niteliğe sokmaktadır (Esen, 2008: 6).

Olağanüstü yönetim usullerine karşılık olarak batı dillerinde ve demokratik ülkelerde kullanılan tek bir terim bulunmamaktadır. Örneğin, sıkıyönetim terimini iki farklı sözcük karşılamaktadır. Bu terimlerden birincisi olan "Martial law" terimi Anglosakson doktrininde öne çıkarken, ikinci terim "state of siege" ise Fransa kaynaklıdır. Martial law ile state of siege arasındaki fark, Rossiter'ın ifadesiyle, bunların anayasal olağanüstü yetkilerin mahiyetine ilişkin farklı kuramlara dayanmasından, farklı hukuk sisteminden gelmesinden ve farklı siyasal ve askeri tarihe sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.

Bazı yazarlar sıkıyönetimi savaş hali, askeri istisna hali ya da çatma hali karşılığı olarak kullanmaktadır. Sıkıyönetim "anayasacılık tarafından kurumsallaşmış diktatörlük" olarak tanımlanmaktadır (A.g.e: 7). Günümüzde olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilanı gerektiren elzem durumlar dışında yurttaşların temek hak ve hürriyetlerinin geçici veya tamamıyla kısıtlanması ve kolluk yetkilerinin orduya geçmesine imkan veren bir olağanüstü yönetim şeklidir (Gözler, 2004: 327).

Bu tür sıkıyönetim, Arjantin, Bolivya, Brezilya, Türkiye, Fransa gibi çok sayıda ülkenin anayasasında düzenlenmiştir (Esen, 2008: 7). Olağanüstü yönetim

usulleri, Türkiye Anayasasında "olağanüstü hal" ve "sıkıyönetim" olmak üzere iki türe ayrılmıştır (Erdoğan, 2004: 272).

Sıkıyönetim çıkış itibari ile dayanağını anayasadan alan, belirli ilkeleri ve çerçevesi olan, sıkı tedbirleri ve bunları belirli bir süre veya sınırsız olarak temek hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına imkan veren özel bir hukuk rejimidir (Kapani, 1993: 241).

İşte bu gibi olağanüstü hallerde sıkıyönetimle benzer özellikler gösteren bir başka olağanüstü yönetim usulü olan "tam yetki" rejimine ihtiyaç duyulur. "Tam yetki" rejimi, olağanüstü hal sırasında yürütme organının olası eylem biçimlerinden birini tanımlar, ama olağanüstü halle örtüşmez. Açıkçası, "tam yetki" rejimi, hükümet yetkilerini kapsamını genişletilmesine, özelliklede yürütme organına istisnai yetkiler verilmesine gönderme yapar (Agamben, 2005: 13).

Sıkıyönetimin dışında olağanüstü hal; istisna hali, teyakkuz hali, savunma hali, kriz hali, iç karışıklık hali, savaş hali, felaket hali, tehlike hali, tam yetkiler rejimi, tam zaruret rejimi farklı ülkelerde olağanüstü yönetim usullerini anlatmak üzere kullanılan terimler arasında yer alır. Dolayısıyla, olağanüstü durumu tarif etmek için ortak bir mutabakata varılamamıştır (Esen, 2008: 8–9).

Olağanüstü hal kavramına doktrinde bir birlik sağlansın ya da sağlanamasın, olağanüstü hal her devletin ve her milletin karşılaşabileceği bir durumdur. Bu çalışmada bizi ilgilendiren, olağanüstü hal rejimlerine sebep teşkil eden maddi olaylardır.

1.2. OLAĞANÜSTÜ HAL YÖNETİMİNİN TARİHÇESİ

Çok eski çağlardan beri toplumlar, varlıklarını tehdit eden ani tehlikeler karşısında, kendilerini korumak amacıyla olağan tedbirleri aşan nitelikte bir takım çareler bulmaya çalışmışlardır (Kuzu, 1993: 41).

Örneğin eski Yunanlılar, tehlike zamanlarında selametlerinin korunması için yetkilerini "seçilmiş tiran" (oesymenete) diyebileceğimiz bir kişiye emanet ediyorlardı (Şensoy, 1947: 96).

Roma'da da olağanüstü hal uygulamalarına başvurulmuştur. Roma' da Krallığın bitimimden sonra Roma vatandaşları olağanüstü hallerle baş edebilmek için bütün yetkilerini tek bir şefe devretme yoluna gittiler. Daha sonra bu askeri diktatörlük

usulü, iç isyan ve kargaşalık hallerini de kapsamıştır. Hangi hallerde kanuni diktatörlük usulüne başvurulacağı tayin yetkisi Senato'ya verildi. Bir askeri şefe bu gibi durumlarda diktatörlük unvanının verilmesi, Roma'nın bir takım şekil ve geleneklerine göre yapılmaktaydı. Örneğin merasim gecenin çok ilerlemiş bir saatinde yapılmaktaydı (Şensoy, 1947: 96; Daver, 1961: 10; Kuzu, 1993: 42). Diktatör en fazla altı aylık bir süre için atanabiliyordu. Devletin karşı karşıya olduğu olağanüstü durum altı aylık süreden önce sona ererse, diktatör süresinin dolmasını beklemeden çekilmesi gerekirdi. Ancak Roma Devletinin topraklarının genişlemesiyle, İtalya dışındaki krizlerle başa çıkmak için altı aylık süre yetersiz kalıyordu. İlk kez M.Ö. 82'de Silla herhangi bir süre sınırı öngörülmeden diktatör olarak atandı. M.Ö. 44 yılında da Sezar ömür boyu diktatör olarak atandı (Esen, 2008: 11–12). Sezar'ın ölümünden sonra, artık bu usulün yozlaştırıldığı kararına varan Senato bu uygulamayı ortadan kaldırdı (Kuzu, 1993: 42).

Ortaçağ boyunca da baş gösteren dini savaşlar ve iç karışıklıklar nedeniyle diktatörlük usulüne başvurulduğu görülmüştür. Şiddetin ve olağanüstü halin devamı sürekli olarak tekrar etmesi, 16. yüzyılın ve 17. yüzyıl boyunca birtakım öngörülü kişilerin Ortaçağda görülen güçler ayrılığını büyük ölçüde kırmalarına ve yetkileri tek elde toplamalarına olanak sağladı (Esen, 2008: 13).

Yeniçağın başında, kralların olağanüstü hal dönemlerinde önemli yetkilere sahip "naipler" (delegeler) tayin ettikleri görülmektedir.

Kralları hükümranlık haklarına dayanan bu naipler, anayasal ve kanuni düzeni korumak için sınırsız yetki kullanma haklarına sahiptiler. Alman hukukçusu Carl Schmitt'in "naiplik diktatörlüğü" diye adlandırıldığı naiplik kurumu, yeniçağın bazı siyasi yazar ve düşünürleri tarafından da savunulmuştur (Hazır, 1991: 9). Özellikle olağanüstü hallerde serbest takdire dayanarak karar alma yetkisi kabul edilmiştir. Hükümdar geniş yetkilerle donatılmıştır, bu nedenle kendi serbest takdirine göre karar alabilir (Abadan, 1952: 258).

XIX. Asırda Avrupa'da anayasacılık hareketlerinin başlamasıyla olağanüstü hal müessesinde "Anayasaya dayanan diktatörlük" meselesi ortaya çıkmıştır. Örneğin, 13 Aralık 1799 tarihli Fransız Anayasasının 92. maddesi, Birinci Konsül'e, olağanüstü hallerde anayasayı erteleme yetkisi verdiği gösterilebilir. Bu maddeyi olağanüstü hal yönetimi hakkındaki ilk Anayasa hükmü olarak gösterebiliriz (Flanz, 1956: 99).

Böylece, daha önce kralların elinde bulunan olağanüstü hal uygulamalarına, kanuna ve hukuka dayanan meşru bir temel bulunmaya çalışılıyordu. Ancak olağanüstü hal uygulamalarına anayasalarda ve kanunlarda yer vermekle mesele tamamıyla halledilmiş olmadı. Bu nedenle XIX. yüzyıl boyunca, olağanüstü hal yetkilerinin temelini araştıran birçok kuram ortaya çıktı (Daver, 1961: 11–12; Kuzu, 1993: 43).

1.3. OLAĞANÜSTÜ HAL YÖNETİMİNİNİ AÇIKLAYAN KURAMLAR

1.3.1. Zaruret Hali Kuramı

Olağanüstü hal yönetiminin açıklanması konusunda ileri sürülen görüşlerin başında zaruret hali kuramı gelmektedir. Etkilerini günümüze kadar sürdüren bu kuramla ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Zaruret hali konusuna ayrılmış çalışmaların çokluğu ve bu kavrama verilen anlamların çeşitliliği dikkat çekici niteliktedir. "Zaruret" kelimesi hemen hemen her yerde kullanılmıştır, ancak birbirinden farklı anlamlar içermektedir. Bazı eserlerde "anayasal diktatörlük ve askeri hükümet" başlığı altında söz edilirken, bazılarında "zaruret", "zaruret düzenlemeleri", "zaruret teorisi", "zaruret hali", "zaruret hakkı", gibi ifadeler kullanılmıştır (Kuzu, 1993: 43).

XIX. yüzyılın sonlarında Alman hukukçularından Hegel devlet yönetimi felsefesine dayanan bir "zaruret hali kuramı" geliştirildi (Esen, 2008: 20).

Bu kuramın savunucularının öncüsü Jhering isimli bir yönetim kuramcısıdır. Jhering' i takriben Jellinek, Laband, Carl Schmitt gibi yazarlar bu kuramı çeşitli yönleriyle yönetim biçim ve düşünceleriyle geliştirip revize etmişlerdir (Hazır, 1991: 10).

Zaruret hali kuramı; bir olağanüstü hal, ve istisna kuramıdır. Söz konusu istisnaya bağlı olarak, tekil bir yasaya uyma zorunluluğu dışına çıkmaktadır (Agamben, 2005: 38). Zorunluluk halinde, yürürlükteki hukuk düzeni ile bağlı olmaksızın toplumun korunması için her türlü tedbiri alınabileceğini ileri sürer. Zorunluluk halinin varlığı ve devamı devlet tekeline dayanan bir "zorunluluk hakkı" yaratır. Alınan tedbirler anayasa ve hukuka aykırı olsa da, zorunluluk hali onları otomatik olarak meşru kılar. Devlet gücüne ilişkin sınırlamalar ve bunları ifade eden hukuk kuralları ile devletin yararı çatışacak olursa ve bunlardan birinin dikkate alınması gerekiyorsa, devlet hukuk

kurallarına uygun hareket etmeyebilir (Okandan, 1976: 807-809). Kendi yetki sınırlarını çizmek zorunda olan devlet bu gibi durumlarda halkın refahı için toplumsal hukuku göz önüne getirmelidir. Çünkü esas amaç hukuk değil toplum yararı ve menfaatleridir. Netice itibariyle, eski Roma ilkesinin de belirtildiği gibi "halkın selameti en üstün kanundur" (Kapani, 1993: 241–242).

Olağanüstü durumlarda, devletin hukuk ilkelerine bağlı kalmamasında ki gereklilik, bazı dönemlerde devlet adamları ve akademisyenler tarafından da ortaya atılmıştır (Daver, 1961: 12). Fransız ihtilali sırasında Sieyes Rousseau "Qu'est-ce que le tiers edat?" (Tiers-Edat nedir?) isimli meşhur makalesinde, milli iradenin yalnız mevcut kanunlarla bağlı olmayacağını başka bir ifadeyle "kanunsuzluğu" kanunlaştırabileceğini savunmuştur (Flanz, 1956: 101). Çarlık Dumasında Stolypin'in olağanüstü mahkemelere gösterilen tepki karşısında , "yanan bir evde camların kırılması mübahtır" demesi, Clemenceau'nun Birinci Dünya Savaşı esnasında aldığı olağanüstü tedbirlerin kanuniliğinin tartışılmasına karşılık "Harpteyiz" diye bağırması, gibi hadiseler tamamen zaruret haline dayanmaktadır (Hazır, 1991: 10; Flanz, 1956: 120).

Fichte'nin "hukuki düzenin emir ve yasaklarına uyma yükümlülüğünün kalkması" diye tarif ettiği zaruret hali kuramını, XX. Yüzyılda Alman yazarlarından Carl Schmitt tarafından en iyi şekilde işlenmiştir (Daver, 1961: 13). Yazara göre, zaruret hali önceden öngörülmemiş olağanüstü durumlarda, devletin varlığını korumak için hareket etmek yetkisine sahip olan herhangi bir devlet organının, anayasa dışına çıkması veya anayasaya aykırı davranma fikri üzerine kurulmuştur (Kuzu, 1993: 44). Demek ki bir rejimin olağanüstü hal olarak adlandırılabilmesi için, ilke olarak egemenlik yetkisinin sınırsız olması, yani var olan hukuk düzeninin bütünüyle askıya alınması gerekmektedir (Esen, 2008: 22).

1.3.2. Siyasi Kuram

Olağanüstü hal yetkilerinin kaynağı ve sınırları konusunda ileri sürülen görüşlerden biri de " Siyasi Kuram" dır. Doktrinde bu kuram İngiliz – Amerikan – Fransız kuramı olarak da geçmektedir. Kökleri John Locke ve Montesquieu'nun öncülerinden olduğu "Liberal İlkeye" dayanır. Liberal ilke, olağanüstü hallerde, devlet organlarının yasaların üzerinde ya da yasalarla bağdaşmayan şekilde hareket etmesini meşru gösterecek bir hukuki yaklaşımı kabul etmemektedir (Esen, 2008: 24). Siyasi

kuram da “zaruret hakkı” diye bir hakkın devletin elinde bulunamayacağını ileri sürer. Olağanüstü durumlarda hukuk ilkelerine, anayasaya ve kanunlara uyulmadığı ve hatta kanunları ihlal eden düzenlemeler yapıldığı görülmekle beraber, fiili durum hiç bir zaman devletin bir zaruret hakkı olduğu esasına dayandırılamaz (Daver, 1961: 14–15).

Toplumun varlığını tehdit eden olağanüstü hallerde var olan düzeni olduğu gibi korumak imkansızdır. Bu nedenle toplumlar, tüm haklarını kaybetmemek için onlardan geçici olarak vazgeçme zorunluluğu ile yüz yüze gelebiliyorlar (Kapani, 1993: 242–243).

Ancak zaruret hakkına dayanılarak olağanüstü hallerin hukuk kurallarına uygunluğu söylenemez. O halde buradan yola çıkılarak alınacak tedbirlerin hukuki kurallarla değil, zamana göre değişen siyasi gerekliliklerle açıklanması doğrudur (Daver, 1961: 15). Bu yüzden olağanüstü hallerde hukuk teamüllerine ve kanunlara aykırı olarak yapılanlar, olağanüstü hal ortadan kalktıktan sonra meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.

Ayrıca bu meşrulaştırılma çabası, yapılan işlemlerin hukuka aykırılıklarını gidermez. Olağanüstü durumlarda devlet menfaatine de olsa, hukuki kuralları yok sayan yöneticileri ancak sorumluluktan kurtarmaya yarar, hukuka aykırı işlemlere meşruiyet kazandırmaz. Olağanüstü hal tehdidi ortadan kalktıktan sonra kullanılmaları imkansız olan yetkilere dayanılarak yapılan işlemlerin ancak siyasi bakımdan uygunluğu söylenebilir, hukuka uygunlukları asla savunulamaz (Hazır, 1991: 12).

Siyasi kuramı destekleyenler olağanüstü hal yetkilerinin kaynağını ve sınırlarını çizmeyi gerçekleştirememişlerdir. Bunun nedeni olağanüstü hal rejiminin demokrasi anlayışı çerçevesinde doğru tanımlanamamasından ileri gelmektedir. Demokratik toplumlar hürriyetlerini kaybetmemek için, onlardan geçici olarak vazgeçmek zorunda kalacaklarından, olağanüstü hal rejimine hukuk içinde bir yer vermek ve sınırlarını çizmek de kaçınılmaz hale gelmiştir (A.g.e: 14-15).

1.4. OLAĞANÜSTÜ HAL YÖNETİMİNİNİN HÜRRİYETLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Olağanüstü hal yönetimleri, uygulamalarına neden teşkil eden olayların niteliğine göre, yürütme organına, hak ve hürriyetlerin önemli ölçüde sınırlanması hatta durdurulmasına ilişkin geniş yetkiler tanınmaktadır (Özler, 2003: 265). Ancak kamu hürriyetlerini olumsuz etkileyen olağanüstü hal yönetimlerinin, hukuk içerisindeki yerini tespit etmek önemli bir sorun içermektedir. Bu konu hakkında ortaya atılan gereklilik hakkı kuramı, kamu özgürlükleri bağlamında büyük riskler ihtiva etmesi nedeniyle kabul edilemez. Siyasi kuram ise olağanüstü hal rejiminin temelini ve çerçevesini çizmekte sınırlı kalmıştır (Hazır, 1991: 15).

Olağanüstü hal, bazı hürriyetleri kısıtlayıcı veya ortadan kaldırıcı olağanüstü zamanlarda devletin keyfi takdirine konu olan hukukun üstünde bir rejim değildir. Sosyal hak ve hürriyetlerin olağanüstü dönemlerde düzenlenme ölçüsü farklıdır. Çünkü bu dönemler toplumun geçici buhran dönemleridir. Buhranın gerektirdiği bazı olağanüstü tedbirlerle, bazı hak ve hürriyetlerin geçici olarak kısılması veya ortadan kaldırılması devlet ve millet için zaruridir (Kubali, 1971: 188).

Çağdaş demokrasilerde, devletin korunması hürriyetlerin korunması anlamına gelir. Bu açıdandır ki, devletin korunması, siyasal iktidarın hürriyetlere saygılı davranışı içinde gerçekleştirmesi gerekecektir (Özek, 1976: 38).

Olağanüstü hallerde temel hak ve özgürlükler, yardım ya da önleme amacıyla sınırlanabilir. Örneğin doğal bir felaketin yol açtığı olağanüstü halde mülkiyete el koyma, karantina gibi önlemler ancak felaket ortaya çıktıktan sonra alınabilir. Buradaki amaç olağan döneme bir an önce geri dönmektir (Esen, 2008: 44). Ancak bir kısım temel hak ve hürriyetler olağanüstü hallerde, hatta savaş halinde bile kısıtlanamazlar ve dokunulmazlıklarını tam olarak korurlar (Kapani, 1993: 240). Bunların en başında yaşam hakkı gelmektedir. İşkenceye uğramama hakkı, kölelik yapmama hakkı, din ve vicdan özgürlüğü gibi hakları da sayabiliriz (DACF, Olağanüstü Hal, www.tesev.org.tr, 25.12.9009)**.**

Türkiye Cumhuriyeti, 1982 anayasasının 15. maddesine göre, "Savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve

hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir. Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukuku dahilinde oluşmuş eylemler sonucu meydana gelen ölümler dışında, kişinin yaşam hakkına maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; hatta suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılmaz" (Tunç ve Bilir, 2005: 33-34).

Anayasanın 121'inci maddesi 'ne göre doğal afet, yaygın ve salgın hastalık, ciddi ekonomik bunalım, durdurulamayan şiddet olaylarının varlığında kanunda öngördüğü şekliyle temek hak ve hürriyetler sınırlandırabilir ve tamamen durdurulabilir. Anayasanın 15'inci maddesine göre, olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kısıtlanması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir.

Öte yandan olağanüstü durumlarda temel hak ve hürriyetlerin kısıtlanmasında uygulanması elzem madde gücünü anayasadan almaktadır yani Anayasanın 15'inci maddesidir. Bazı durumlarda söz konusu olağanüstü hal kanun ile yapılmayabilir çünkü elzem ve ivedilik gerektiren durumlarda Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanun hükmünde kararname ile de sınırlandırma yapılabilir. Dolayısıyla, bu gibi ivedilik gerektiren durumlarda anayasanın öngördüğü şartları taşıması beklenmez. Türk Kamu hukukunda esas olan ülkenin ve toplumun lehine olabilecek biçimde kamunun sürekliliğidir.

> *"Anayasanın, 121'inci maddesinin ikinci fıkrasına göre, olağanüstü hallerde temel hak ve hürriyetlerin nasıl sınırlanacağı veya nasıl durdurulacağının Olağanüstü Hal Kanununda düzenlenmesi gerekir. Olağanüstü hal süresince temel hak ve hürriyetlerin nasıl sınırlanacağı veya durdurulacağı 25 Ekim 1983 tarih ve 2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanununda düzenlenmiştir (m.9-a)."*

Bu bağlamda bireylerin özgürlükleri belirli bir alan veya sınırsız olmak üzere değiştirilebilir ve kısıtlanabilir. Bazı mücbir sebepler varlığı halinde ve kişilerin can güvenliği tehdidi gibi durumların söz konusu olması durumunda tedbirler alınabilir ve olağan üstü hal rejimi uygulanabilir. Ülkemizde geçmişte ki olağanüstü hal

uygulamalarında genellikle kişilerin kitlesel olarak bir araya gelmemeleri ve şiddet olaylarına maruz kalmalarını önlemek amacı ile sokağa çıkmaları önlenmiştir. Aynı zamanda toplumu kitlesel ayaklanmalardan korumak amacı ile bazı haber yayın organları da engellenebilmektedir (Gözler; 1990: 598).

Sonuç olarak olağanüstü dönemlerde bazı hürriyetlerde kısıtlama yapmak kaçınılmazdır. Ancak yapılan kısıtlamalar tamamen kanunlara uygun olarak yapılmalıdır. Olağanüstü hal yönetimi kanunlara işlenecek hukuki bir yönetimdir. Aksini kabul etmek, 'zaruret hakkı' na geri dönmek olur (Kuzu, 1993: 70).

1.5. OLAĞANÜSTÜ HAL YÖNETİMİNE SEBEP TEŞKİL EDEN MADDİ OLAYLAR

Olağanüstü dönemler, toplumu oluşturan kurumların fonksiyonlarını yerine getiremediği ya da kurumların fonksiyonlarını yerine getirmekte yetersiz kaldığı zamanlardır. Toplumun normal bir şekilde fonksiyonlarının yerine getirilmesini engelleyen durumların varlığı, mevcut toplumsal yapının yok oluşa doğru gitmesi olağanüstü durumları oluşturur. Olağanüstü durumlar, toplumda değişimin en baskın biçimde yaşandığı durumlarda kendini hissettiren bir olgudur (Ayhan, 2008: 78).

İç karışıklık, ayaklanma, savaş tehlikesi, doğal afetler, yangın, volkanik olaylar, salgın hastalıklar, kuraklık ve bunlara benzer büyük çaplı felaketler olağanüstü hal yönetiminin nedeni olabilirler (Özler, 2003: 264).

Önceden de belirttiğimiz gibi, şimdi bu olağanüstü hal yönetiminin nedenlerinden bizim araştırmamızı ilgilendiren isyan, doğal afet ve büyük yangınları başlıklar altında açıklayacağız.

1.5.1. İsyanlar

İsyan, var olan otoriteye açıkça karşı çıkan ve genellikle şiddet yoluyla onu devirmeye çalışan kişilerin eylemi, ayaklanma, anlamına gelmektedir (Büyük Larousse, C.11,1986: 5915). Askerlerin komutanlarına, tayfaların kaptanlarına, kölelerin efendilerine ya da halkın yönetime başkaldırısı isyandır. Askerlerin komutanlarının direktiflerine karşı gelmeleri askeri isyandır, tarihte birçok örneği bulunmaktadır. Örneğin, MÖ 327'de Büyük İskender ordusuyla Hindistan'ı fetih etmek üzereyken,

savaştan bitkin düşen askerler ilerlemeyi reddedip isyan ederler. Bunun üzerine Büyük İskender geri dönmek zorunda kalır (Temel Brıtannıca, C.9, 1993: 137).

Toplumda meydana gelen eşitsizlikler tarih boyunca birçok isyana temel oluşturmuştur. Özellikle, MÖ 73'te İtalya'da Spartaküs dönemindeki isyan köle ayaklanmalarının en şiddetlilerindendir. 14. yüzyılda İngiltere'de şiddetli köylü ayaklanmaları oldu. Köylüler daha geniş çaplı özgürlük ve daha fazla toprak isteyerek feodal beylere karşı ayaklandılar. 1524'te Almanya'da da Reform hareketlerinin başlatıcısı olan Luther'in düşüncelerinden etkilenen ve dini özgürlük isteyen köylüler, isyan ederek feodal beylerin evlerini ve manastırları talan ettiler (Temel Brıtannıca, C.9, 1993: 137).

Osmanlı kaynaklarında çok farklı türlerdeki askeri isyanlar, "fitne", "fesat" ya da "isyan" olarak anılmaktadır. "Fitne" kelimesi, toplumsal ve siyasal düzenin altüst edilmesi gibi bir anlamda kullanılmaktadır. Bu anlam, kelimenin, İslami kaynaklarda ümmetin birliğine kasteden teşebbüsleri belirten ilk anlamından kaynaklanmaktadır. "Fesat" kelimesi, Osmanlı da sadakatsizlik ya da itaatsizlik kavramlarını belirtmek için kullanılır. "İsyan" ise, genel olarak ayaklanmaların hepsini belirten bir sözcüktür (Hathaway, 2010: 10-11).

Osmanlı'daki askeri isyanları doğuran sebeplerle diğer toplumlarda meydana gelen isyanların sebepleri hemen hemen aynıdır. Askeri isyanları tetikleyen sebeplerden bazıları şunlardır: Maaş ödemelerinin sürekli olarak gecikmesi, kötü yemekler, rüşvetçi, ya da zalim kumandanlar, memleketten uzaklarda aylarca askerlik yapmak. Üst subay tabakası ile alt düzeydeki askerler arasındaki gerilim askeri isyanların sebeplerindendir (A.g.e: 12).

Osmanlı tarihinde devlete karşı yapılan isyanlara "huruc alas sultan" denirdi. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde türlü sebeplerle birçok isyan meydana gelmiştir (Büyük Lugat ve Ansiklopedi, C.6,1971: 549). Osmanlı İmparatorluğu'nda ki önemli isyanlar arasında bizimde çalışmamızın ana kaynağı olan, 16.-17. yüzyıllarda meydana gelen Celali Ayaklanmalarını sayabiliriz.

1.5.2. Doğal Afetler

Doğal afetler meydana geldiği alanın dışına taşan bir etki şiddetine sahiptir. Bu yüzden ki insanlar için hem ekonomik hem de fiziksel yaptırımları ağır olmaktadır. Söz konusu doğal afetler şiddetine göre yöre halkının günlük yaşamlarını sekteye uğratacak nitelikte olmaktadır. Doğal afetler, çoğunlukla kişiler için hem öngörülemez hem de sonrasında bir takım kamusal ve sivil toplum kuruluşlarının desteği olmadan üstesinden gelinemez niteliktedir (Uluğ, 2009: 55).

Doğal afetler en genel ifadesiyle öngörülemez doğa olaylarıdır. Tanımdan da anlaşılacağı gibi doğal afetler doğal kökenlidir.

Oluşumları esas olarak doğaya ve tehlikeli doğa olaylarına dayanır. Doğal afete neden olan doğal tehlikelerin bir kısmı ani olarak ortaya çıkmakta, kısa sürmekte ve görülmeye başladıkları andan itibaren de önlenememektedirler. Can ve mala yönelik diğer tehlikeleri, düşman saldırısı ve yangınları önlemek insan ve insanlık için mümkünse de, doğal afetlerin önlenmesi her zaman mümkün olmamaktadır. Doğal afetlerin bazıları önceden bilinebilmekte ise de, bazıları ani ve hiç beklenmedik zamanlarda ortaya çıkmaktadır (Aşnaz, 2004: 114). Örneğin, depremler ani olarak meydana gelmekte ve can ve mal kayıplarına neden olmaktadır.

Doğal afeti oluşturan unsurlardan bir tanesi "afeti meydana getiren olay", diğeri de "olayın meydana geldiği toplum yapısı" dır. Afetlerin sonuçları yani meydana getirdiği tahribat genellikle toplumların gelişmişlik düzeyleriyle doğru orantılıdır (Uluğ, 2009: 56). Afetlerin türüne göre üretimde azalma, kişi başına düşen milli gelirde azalma olmakta, bu durum ülkenin gelişmesini engellemekte, halkın refah düzeyi üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Öte yandan doğal afetlerin ekonomik özelliklede sosyo ekonomik boyutları daha da komplikedir. Bireylerin kısa vadede durumlarında iyileşme sağlansa dahi uzun vadede mağdur bireylerin yaşadığı sosyal ve psikolojik dejenerasyonu gidermek için sivil toplu kuruşları ve psikologlarla daha etkin planlar ve önlemlere ihtiyaç vardır (Sipahioğlu, 2003: 8-9).

Doğal ve fiziksel olayların neden olduğu doğal afet türleri: deprem, sel, kaya düşmesi, yangın toprak kayması, çığ, kuraklık, fırtına-kasırga-tayfun-tornada-hortumlar, volkan patlaması, tusunami, hava-su-çevre kirlenmesidir (Aşnaz, 2004: 116). Hiç beklenmedik bir anda gelen ve insanın kontrol gücünü aşan bu felaketler ruh sağlığını

etkilemekte, psikolojik kalıntılara neden olmaktadır (Küçükcan ve Köse, 2000: 7).

Bugüne kadar dünyanın bazı bölgeleri ve buralarda yaşayanlar doğal afetlerle karşılaşmamış ve olumsuz sonuçlardan etkilenmemiş gibi görünebilir. Ancak doğal afetlerin sonuçları incelendiğinde; dünyanın herhangi bir bölgesinde meydana gelen bir doğal afetin sonuçlarından yalnızca afetin yaşandığı ülkenin değil, hemen hemen bütün ülkelerin değişik derecede etkilendiği görülür (Şahin, Sipahioğlu, 2003: 12). Sonuç olarak, ülkemizin konumu ve yer şekilleri yapısı nedeniyle uzun yıllardan buyana büyük afetlerle karşılaşmış ve bu yüzden can ve mal kaybı yanında sosyal ve ekonomik gelişmemizde küçümsenemeyecek duraklamalar meydana gelmiştir. Dolayısıyla şiddeti orantısında olağanüstü hal ilanı nedeni olabilmektedirler (Aşnaz, 2004: 115).

1.5.3. Yangınlar

Afetler, doğa ve insan kaynaklı olarak gelişen yaptırımları ağır olan felaketlerdir. İnsanların neden olduğu, büyük can ve mal kaybının görüldüğü yangınlar sonucu yaşanan afetler, beşeri afetler olarak adlandırılır. Beşeri afetler her ne kadar insanların çeşitli etkinlikleri sonucu ortaya çıkıyorsa da afete neden olan olayın oluşmasında ve afet boyutuna ulaşmasında doğal etkenlerin de büyük etkisi vardır. Mesela, orman yangınları genellikle insan faktörü ile başlar. Ama bunun afet boyutuna ulaşmasında o yerin bitki örtüsü ve fiziki özellikleri yakından ilgilidir (Şahin, Sipahioğlu, 2003: 5-6).

Büyük felaketlere sebep olan yangınların ana kaynağı ateştir. Ateş bulunduğu tarihten itibaren insanlara birçok faydası olmuş, ancak kontrol edilememesi veya dikkatsizlik sonucu büyük yangın kazalarına sebep olmuş olan bir maddedir (Yeni Rehber Ansiklopedisi, C.20,1994: 168). Bütün eski toplumlar ateşi kullanmış ve birçok eski uygarlıkta ateşe tapmışlardır. Ateşin kutsal olduğu, insanlara tanrıların bir armağanı olduğu düşünülmüştür (Temel Britannica Ansiklopedisi, C.19, 1993: 85).

Yangın, ısı ışık veya enerji kaynağı olarak faydalanmak amacıyla ateş dışında oluşan ve kontrolden çıkmış yanma olayına denir. Yangınların sebepleri; korunma önlemlerinin alınmaması, öngörüsüzlük, tedbirsizlik ve dikkatsizlik, kazalar, sıçrama, zara verme ve tabiat olaylarından herhangi biri olabilir (Aşnaz, 2004: 7-10).

Bir yangını söndürmek için çeşitli çarelere başvurulabilir: yangının neden çıktığını, nerede başlayıp nerelere yayılabileceğini, söndürmeye başlandığı anı bilmek, o yangının söndürülmesinde kullanılabilecek imkanların seçiminde çok yardımcı olur. İlk anlarda yangın söndürme cihazları veya söndürücüler en iyi çareyse de, çoğu durumlarda su, en az yangın söndürme cihazları kadar etkili olan mükemmel bir çaredir. Yangınlar, eskiden evlerin ahşap oluşu yüzünden büyük zararlar ve kayıplara yol açmışlardır. Yangının söndürülmesi için çeşitli kancalar kullanılmış, semtlerde oturanlarda, kovalarla su taşıyarak yangını söndürmeye çalışmışlardır (Büyük Lügat ve Ansiklopedi, C.12, 1986: 715-716).

Çok Eski zamanlardan bu yana insanlar, yangınları söndürmek ve için çeşitli yol ve yöntem üretmişlerdir. Günümüzde itfaiye sisteminin muadilini kuran devlet Romalılardır. XIX. Yüzyılın ortalarına kadar, tüm dünyada yangınlar, depremlerden, su baskınlarından ve bulaşıcı hastalıklardan daha fazla zarara ve can kaybına neden olan bir felaketti. Durumun böyle olmasına rağmen, yangın önleme teşkilatları yok denecek kadar yetersizdi (Temel Bilgiler Ansiklopedisi, 1986: 782).

Yangınlar Osmanlı İmparatorluğu'nda özelliklede yapılarının çoğu ahşap olan İstanbul'da büyük kayıplar doğurmuştur. İstanbul halkı yangınları her zaman bir uğursuzluğa yorar, zevk ve eğlencelerin cezalandırması sayardı.

1700'lerin başlarında Davut isminde İstanbul'da ikamet eden Fransız asıllı bir vatandaş yangınları söndürebilmek için tulumbayı düzeneği tasarladı. Davut Ağa'nın ilk başarısı tophane yangınını söndürmeye çalıştığında görüldü. Daha sonra Tulumbacı teşkilatı kuruldu.

Osmanlı devleti döneminde meydana gelen yangınlara devlet erkanından biri ile yeniçeri ağası durum değerlendirmesi yapmak için olay yerine giderlerdi. Hatta daha büyük yangınlara padişah da giderdi. Tulumba teşkilatı yavaş yavaş semt ve mahallelere kadar yayılarak, Osmanlı devletinde önemli bir yer tuttu. Fakat daha sonra ki zamanlarda yangınları söndürmede bu sistemin etkin olmadığı görüldü. 1868'den sonra belediye kurulunca itfaiye teşkilatı belediyelere bağlandı (Hayat Ansiklopedisi, C.6, 1982: 3308).

XIX. Yüzyılın sonlarına doğru, belediyecilik anlayışının gelişmesi, itfaiye sistemlerinin hayata geçirilmesi sağlandı. Zamanla gelişen teknolojinin her türlü

olanağından yararlanan itfaiye teşkilatları, yangınların meydana getirdikleri zararları büyük ölçüde azaltmıştır (Temel Bilgiler Ansiklopedisi, 1986: 782).

İKİNCİ BÖLÜM

ONALTINCI VE ONYEDİNCİ YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ

2.1. ONALTINCI VE ONYEDİNCİ YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİNİN SOSYO – EKONOMİK YAPISI

Osmanlı Devleti 1300'lü yıllarda Küçük Asya'daki Selçuklu Sultanlığı ile Bizans İmparatorluğu arasındaki sınır boyunda kendini kutsal savaşa adamış küçük bir uç beyliği olarak ortaya çıktı. Bundan dolayı başlangıçtan itibaren uç beyliği karakteri devletin altı yüzyıllık tarihsel varlığının çeşitli yönlerini, fetih politikasını, temel askeri yapısını, farklı dinsel, kültürel ve etnik unsurları bir arada toplamayı başaran, askeri sınıfın egemenliğini derinden etkileyen bir imparatorluk haline gelmiştir (İnalcık, 2000: 47).

Osmanlı Devletinin her ne kadar kendilerine özgün çizgileri olmasına rağmen, yönetimde Türk adet ve gelenekleri icra edilmiştir (Halaçoğlu, 1991: 1).

Osmanlıların XIV. yüzyılın başında kurdukları devlet, XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde tüm Ortadoğu ile Kuzey Afrika, Anadolu, Balkanlar ve Doğu Avrupa' nın büyük bir bölümünü egemenliği altına alacak boyutlara ulaşmıştır (Sander, 2005: 57).

Klasik dönem olarak adlandırılan XVI. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak dönemidir. Üç kıtaya yayılmış olan bu İmparatorluk nasıl bir toplum yapısına sahip, ekonomisi nasıl işliyor ve nasıl yönetiliyor bu bölümde inceleyeceğiz.

2.1.1. Osmanlı Toplumu

Osmanlı Devletinde toplum iki ana guruba ayrılıyordu. Birinci grup *askeri* adı altında toplanan ve görevleri icabı vergiden muaf olan savaşçı ve yönetici sınıftır. İkinci grup ise *reaya* diye adlandırılan şehirliler, köylüler, göçebe aşiretleri, tüccarlar ve zanaatkârlardan oluşan üretken kesimdir, dolayısıyla vergi ödemekle yükümlü sınıftır (Halaçoğlu, 1991: 91; İnalcık, 2000: 52).

Bunların yanı sıra devlet, geçitleri ve tarihi meydanları koruyup kollamak veya sarayın aynı zamanda ordunun şahsi gereksinimlerini karşılamak üzere belli hizmetlere icap eden reaya gruplarını, savaş zamanına özgü olağanüstü salmalar yani avarız vergilerinden muaf tutuyordu. Özel statüleri *muaf ve müsellim* deyimiyle dile getirilen bu gruplar, askerlerin altında, reayanın üstünde yer alan bir çeşit ara sınıfı oluşturuyorlardı (İnalcık, 2000: 52).

Osmanlı devletinde, yönetim, ilim, savaş ve tarım olmak üzere bu dört meslek yoğunluktaydı. Özellikle sanayi ve ticaret yanı tüccarlık mesleklerini büyük oranda gayrimüslimler icra etmekteydi (Günay, 2003: 32).

XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunda ekonomi esas olarak tarımsal faaliyetlere dayanıyordu. Nüfusun büyük bir çoğunluğu kırsal kesimlerde yaşamaktaydı. Bu kırsal nüfusun büyük bir bölümü devlet mülkiyetindeki topraklar üzerinde ve aile işletmeleri çerçevesinde tarımla uğraşmaktaydı. Toplumun geri kalan kısmı da kentlerde oturmakta ve esnaf loncalarına bağlı olarak zanaatlarla ve diğer tarım dışı faaliyetlerle uğraşmaktaydı (Pamuk, 1997: 32-33).

2.1.1.1. Askeri Sınıf

Osmanlı Devleti'nde günümüzde kamu yönetimimizde teşekkül ettiği gibi kamusal sistemde hem askerlik hem de memur statüsünde bulunanlar bu sınıfı temsil etmekteydi. Askerlik görevi yapanlar, bu görevleri karşılığında, devletten yıllık olarak bir yerin veya köyün gelirlerini kendileri adına toplama yetkisine sahiptirler. Devletten bu şekilde ücret veya hizmet bedeli alanlar dirlik ustası olarak bilinen tımarlı sipahileri, sancakbeyleri, beylerbeyleri, vezirler ve Enderun gibi devletin ileri makamlarında ki kıdemli devlet memurlarıdır. Bu dirlik ustaları, görevleri süresince asker sıfatını taşıyorlardı. Askerlik dışında ki bir işe girmeleriyle bu statüleri etkinliğini kaybeder ve raiyyet sınıfına ait olurlardı. (Halaçoğlu, 1991: 91-92).

Osmanlı düzenini, rijit sistemlere göre daha esnek kılan, gruplar arasında belirli bir dikey hareketliliğinin var olmasıydı. Hıristiyan ve Müslüman reayanın askeri zümreye katılabilmesi şu şekilde oluyordu; Her yıl Hıristiyan ailelerin çocuklarının bir bölümünün devşirme yöntemi ile toplanması (İnalcık, 2000: 52).

Gayri Müslimlerden sadece Hıristiyan çocukları devşirme olarak alınıyordu. Bunun nedeni Musevilerin şehir toplumu olmasıydı (Ortaylı, 2006: 27). Hıristiyan köylerinden henüz küçük bir yaşta iken toplanıyor ve İslami teamüllere uygun ve dikkat edilerek yetiştirilmek için Türk asıllı ailelere emanet ediliyorlardı. Devşirmeler ehil oldukları ve gelişimleri bittikten sonra aldıkları eğitim, uygulamalar doğrultusunda sivil veya askeri görevlerde yer alıyorlardı. Devşirmelerin aldıkları eğitimin ve gösterdikleri performansın nitelik ve niceliğine göre yönetimde ordu da üst makamlara erişebilme

imkânına sahip olabiliyorlardı. XVI. yüzyılın ilk yarısı devşirme sisteminin en güçlü olduğu dönemdir. Devşirme sisteminin yoğun olduğu dönem dahil olmak üzere oransal olarak tamamı devşirme değildi. Hatta XVI. Yüzyıl itibari ile devşirme sistemi yerini Müslüman ve Türk kökenli yurttaşların gelişimine önem verildi (Pamuk, 1997: 33-34).

Yönetici ve askeri sınıf içindeki bir diğer makam ise ulemalar yani İslami ilimler uzmanları olarak din, eğitim ve yargı işlerine bakanlardan oluşuyorlardı. Toplumda Enderun mensubu kişilerin çok tepki aldığı biliniyordu. Bu sebeple Ulemalar devşirmeler arasından değil, eğitim gördükleri medreselerin bulunduğu kentlerdeki Müslüman nüfus arasından, esas olarak da İstanbul ve Batı ve Orta Anadolu'daki Türkler arasından çıkıyordu. Ulema makamında din işlerinden sorumlu Şeyhülislam ile yargı işlerinin tümünden sorumlu olan Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri[1] yer alırdı (A.g.e: 34-35).

2.1.1.2. Reaya

Reaya, genel olarak vergisini düzenli ödeyen şehirde ya da göçebe yaşayan aşiretlerden oluşan gruba verilen isimdir (Halaçoğlu, 1991: 92).

Üretici fakat bağımlı bir sınıf olan reaya, askeri sınıfın boyunduruğu altındaydı aynı zamanda vergi ödemek zorundaydı ve çok öncesi kaynaklarda padişah, reayayı eğil kişi olarak tanımlanıyordu. Osmanlı sultanları kitlelere, her çeşit yerel zulüm ve haksızlığa karşı nihai koruyucularının sultan olduğunu göstermeye çalışıyorlardı (İnalcık, 2000: 53).

XV. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Osmanlı toplumu içerisinde, yerleşim bakımından, İstanbul başta olmak üzere sayıları önceki döneme göre hayli artmış bulunan Türk şehir toplulukları esas biçimlerini kazanmış bulunmakta, Türkmen kitleleri geniş çapta yerleşip köy toplulukları oluşturmaktaydı (Günay, 2003: 34).

XVI. yüzyıl Osmanlı devletinde toplumun öncelikli geçim kaynağı çoğu tarım sektörüydü. Haliyle nüfusun neredeyse yüzde 95'i kırsal alanlarda yaşamaktaydı. Toplumun geri kalanı da göçebe ve esnaflıkla olarak hayatlarını idame ettiriyorlardı (Pamuk, 1997: 32-33).

[1] Kazasker: Osmanlı Devleti döneminde şeri konulara hakim olan divanı-ı Hümayun üyesidir. Kazaskerler uzun bir dönem kadıların tayininde söz sahibi olmuştur. Hatta padişaha seferlerde refakat ederdi (Uslubaş ve Keskin, 2016: 354-355).

Reaya gruplarından herhangi biri devlet tarafından bazı vergilerden muaf tutularak askerlikle vazifelendirildiklerinde, vazifeleri devamınca raiyyet statüleri sona erer, askeri hükmü bitiminde ise yeniden raiyyet olurlardı (Halaçoğlu, 1991: 92).

2.1.1.2.1. Şehirliler

Önceki başlıklarda da belirttiğimiz gibi, Osmanlı halkının büyük bir bölümü köylerde ikamet ederken, geri kalan azınlık ise şehirlerde ikamet etmekteydi.

Şehirler, yerleşiklerinin ürettiği tarım dışı mal ve hizmeti yakın ve uzak çevreye pazarlayan birimlerdi. Tarım dışı üretim yapılan kentler sınırları içinde kalan topraklar miri arazinin sayılmadığından sipahi alanı içinde yer alamaz. Çünkü bu topraklar sipahi dirliği olamayacak kadar küçüktüler. Kentler özellikle ulaşım ve ekonomik bazı koşullara dayanarak gelişebilmiştir (Doğru, 1995: 101-102).

Şehirde yaşayan halk için iş alanları sınırlıydı özellikle tüccarlık ticaret ve benzeri işler yaparak geçimlerini kazanırlardı. Bu kesim devlete vergi vermekle yükümlüydü, bu bağlı olarak da 'Lonca' adıyla meydana getirdikleri teşkilatlar sayesinde idarede söz sahibi olabilmişlerdir. Ayrıca günümüzde ki gibi şehirlerdeki ticari örgütlenmeler vasıtasıyla arz ve talebin dengelenmesi, satılacak malın belli bir standarda bağlanması aynı zamanda tüketiciyi koruma düşüncesi, ekonomik hayatın düzen ve nizamına destek olmuş iktisadi olarak şartların iyileşmesine olanak sağlamıştır (Halaçoğlu, 1991: 93). Esnaf kesim kendi içinde kategorize olmuş ekonomik ayrılıklar bölünmelere sebep olmuştur (Pamuk, 1997: 33).

XV. ve XVI. Yüzyıllarda Anadolu şehirlerinin büyümesinde önemli rol oynayan diğer bir faktör de nüfusunun yeterli ve düzenli olarak besin kaynaklarına erişebilmesidir. Böylece şehrin yeteri kadar beslenebilmesi için tahıl, buğday ve protein kapasitesinin yeterli olması gerekiyordu. XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı idarecileri her kazanın tahıl açısından kendine yeterli olması gerektiğini varsayıyorlardı. Büyük kentlerde tahıl kadar et tüketimi de önemliydi. Ekonomisi tahıl ve hayvancılığa dayalı olan Osmanlı Devletin de bunu sağlamak oldukça kolaydı. Hayvancılık yapan konargöçerler piyasanın et isteğini karşılıyorlardı. Et tüketimi tamamen küçükbaş hayvan etine yönelikti (Doğru, 1995: 102-104).

Öte yandan toplumla kendi içinde kutuplaşmalar sosyal ve dini gruplaşmalar genellikle mahalle bazında oluyordu. Mahallenin en önemli kurumlarından biri 'Avarız Akçası Vakfı' dır. Ortak harcamalar için gereken para mahalledeki bina sayısına göre toplanmakta idi. Osmanlı şehirlerindeki konutlar, nüfusun genel olarak sosyal özelliklerine uygun bir biçimde inşa edilmiştir. Kentlerde konutların yer aldığı mahalleler ticaret bölümlerinden genellikle tamamen ayrı kuruluyordu. Osmanlı şehirlerinde mahalle değişimi belirli vergiler karşılığında yapılıyordu (A.g.e: 106-110).

Osmanlı Devletinde taşrada ve köylerde yaşayan halkın yerlerini boşaltmaları durumunda tabi tutulacakları bir takım cezai yaptırımlar vardı. Fakat isyancıların ve eşkıyaların baş göstermeye başlamasıyla halkın can ve mal güvenliği ipotek altına girmiştir. Dolayısıyla halk şehirlere ve metropollere daha yakın olmak uğruna toprağını terk ederek göç etmeye başlamıştır. Bu plansız göç dalgalarının iktisadi ve sosyal etkileri de beraberinde gelmiştir. Bu plansız göçün ilk yansıması şehirlerde artan nüfus, kaynakların kıt, iş olanaklarının sınırlı olmasıydı. Şehirlerde hırsızlık olayları artmaya başlamış kamu düzeni bozulmaya yüz tutmuştur (Halaçoğlu, 1991: 94-95).

2.1.1.2.2. Köylüler

Osmanlı İmparatorluğu'nda halkın toprak sahipliği söz konusu değildi. Toprağın mülkiyeti doğrudan devlete aitti. Bu anlamda köylü yani 'çift' denilen bir ailenin geçimini idame ettirecek toprak parçasından ürün elde ederek yaşamını idame ettirmekteydi. Köylü elde ettiği ürün karşılığı 'öşür[2]', 'çift akçesi[3]' veya 'işpence[4]' yani çift hakkı denilen vergileri tımarlı sipahiye ödemekle yükümlüydü. Dolayısıyla köylünün toprağını ve kasabanın asayişini sağlamak üzere 'dirlik' maaşı alan sipahiler; hem köylünün elde ettiği üründen vergi alır hem de ikamet ettiği köyü korumakla görevliydi (İnalcık, 2000: 110).

Köylülerin kendilerine cebri kılınan vergilerin aşırılığından yakındığı ve kanunları emsal göstererek başka kazalara bağlanma talepleri göze çarpmaktadır. Şöyle

[2] Öşür: Osmanlı Döneminde Reaye sınıfının işlediği toprak ürünlerinden alınan onda bir oranındaki vergi (Seyidoğlu, 2002: 482).
[3] Çift Akçesi: Osmanlı devletinde kırsal köy kesiminde tarım arazilerini hiç bir mazeret bildirmeden 3 yıl üst üste ekim yapmaksızın boş bırakan çiftçilerden alınan vergi türüne Çiftbozan Vergisi denir (İnalcık, 2000: 110).
[4] İşpence: Tarımla uğraşan Hıristiyan reayadan Osmanlı Devleti'nin topladığı vergidir. Bu vergi 25 Akçe değerinde olup her erişkin zımniden alınan kişisel bir vergidir (A.g.e: 110).

ki; 28 Haziran 1728'de Yenice adlı köy Beyşehir Sancağının Göcü Kebir kazasına bağlı olup, nüzul[5] ve avarız[6] vergilerini ödediklerini, fakat kendilerine daha fazla vergi yüklendiğini ileri sürmüşlerdi. Bunun üzerine de Konya'nın Sudirhemi nahiyesine bağlanmışlardı (Doğru, 1995: 106-110).

Söz konusu bu istisnai uygulama özünde feodalizmin motiflerini taşımaktadır. Feodalizmin ortaya çıkış sebebi esasen Roma İmparatorluğunun idari düzenin karşılaştığı ekonomik bunalım dönemidir. Bu bağlamda köylülerin vergi adaletsizliğinden yakınmaları bir anlamada Osmanlı imparatorluğunun sosyo- ekonomik mekanizmaya vergilerle müdahale etme çabasıdır.

2.2. ONALTINCI VE ONYEDİNCİ YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİNİN YÖNETSEL YAPISI

2.2.1. Merkezi Yönetim

Osmanlı devleti kamu yönetim sisteminde temel olarak tüm kamu kurumlarıyla merkezden idare ile yönetim uygulanmaya çalışılmak istenmiştir. Esas olarak günümüzde ki mahalli idare ile merkez arasında ki bağ kurulmak istenmiştir. Bu benzerliği ile Osmanlı döneminin yansıması niteliğindedir. Dolayısıyla doğrudan atamalar, adam kayırmacılık gibi kamu sistemini felç eden kronik hatalar hızla artmıştır. Özellikle kalifiye olmayan personelin yüksek nitelik ve beceri gerektiren işlere getirilmesi ile uygulanan politikaların dezavantajları kısa sürede ortaya çıkmıştır.

> *"Merkezden taşra teşkilatına bizzat padişah fermanı ile tayin edilen ve kul statüsünde olan beylerbeyi, sancakbeyi gibi yöneticilerle Osmanlı padişahları her an ülkenin en uzak köşesini bile denetim altında tutabilme imkanına sahip olmuşlardır. Avusturya İmparatoru'nun 16. yy da ki İstanbul sefiri Ogier Ghiselin von Busbecque Osmanlı Devleti'nin bu merkeziyetçiliğini "Hükümdarın lütfu ile yönetici olanların yönettiği Osmanlı İmparatorluğu'nun her parçası, hükümdarın otoritesine sıkı sıkıya bağlıdır. Böyle bir ülke zapt edilemez. Ancak edilirse idaresi çok kolaydır. Oysa bir sürü feodal lordun krala direndiği bir Fransa kolayca zapt edilebilir. Ama orada tutunmak müstevli için çok zordur." ifadesi ile tespit etmiştir (Ortaylı, 2007: 250.)"*

[5] Nüzul: Osmanlı Devleti'nde sefere çıkan ordu için halktan sabit bir bedel karşılığı toplanan yiyecek ve içeceğin menzil denen konaklama yerlerinde toplanmasıdır (Doğru, 1995: 106-110).
[6] Avarız: Osmanlı Devleti zamanında olağanüstü hallerde halka yüklenen malî, ayni ve bedenî vergilerdi. Bu vergi hem Müslümanlardan hem de gayrimüslimlerden alınırdı. Fakat zamanla sürekli vergi hâline gelmiştir (A.g.e: 106-110).

Şekil 2.1: Osmanlı Merkez Teşkilat Yapısı

Kaynak: https://tarih.tumders.com/merkez-teskilati.html, 2019.

2.2.2. Taşra ve Yerel Yönetim

Osmanlı Devleti'nin yönetim sistemleri içinde tımar sistemi önemli bir yer tutuyordu hatta tepeden inme görüş ayrılıkları ile iltizam sistemi ile değiştirilmesi isteniyordu. Öte yandan mahalli idare sistemi daha da güçlendirilmek istenmiştir. Dirlik vergisi tımar sisteminin en önemli unsurlarındandı. Hatta tımar sistemi Selçuklu devletindeki ikta uygulamalarına dayandırılmaktaydı (Keskin, 2007: 86).

Bu bağlamda, ikta sisteminin 13. Yüzyıla kadar gelişim gösterdiği yönünde tevatürler bulunmaktadır. Aynı zamanda Selçuklu devleti ikta sisteminin muadillerine dünyanın farklı bölgelerinde de rastlandığı ve uygulandığı ifade edilmiştir. Öte yandan İkta sisteminin her yönetim biçiminde başarılı olduğu söylenemez (Kurpalidis, 2007: 158).

Osmanlının Devletinde mahalli idari yapılanmanın ana unsuru kaza olarak belirlenmiştir. Kazaların idaresinden subaşı ve kadı sorumluydu. Dolayısıyla subaşının öncelikli görevi askeri görevlerini yerine getirmek iken ek olarak vergilerin takibini yapmak gibi mali işlerden de sorumluydu. Kadı ise mülki konular ve halkın müşterek problemlerinde bazı durumlarda ara bulucu bazı durumlarda ise cezai yaptırımlarla sorunları çözebilme yeteneğine sahiptir. Kadı ve subaşı askeri kendi yetkilerinin dışındaki alanlara müdahil olmazken merkezden gelen taleple denetim hakkına sahiptiler. Osmanlı devleti döneminde ki merkezden denetim anlayışı günümüzün kamu denetçiliği kurumu (ombudsman) ile bağdaşmaktır (Ortaylı, 1976: 8).

2.2.2.1. Eyalet İdaresi

Osmanlı Döneminde eyalet teşkilatı devlet erkanında en büyük idari makamdı. Hiyerarşik olarak eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da nahiyelere ayrılmıştır. Eyaletlerde en büyük mülki amiri 'beylerbeyi' dir. Beylerbeyi sadece mülki konularda yetkili değil askeri konularda da yetkili kılınmıştır. Beylerbeyi yörenin neredeyse tüm sorunlarına çözüm bulabilirdi. Yetki alanı mali konularda da oldukça genişti. Mesela Osmanlı maliyesine sunmak üzere tımar ve zeamet vergilerini yönetme yetkisine sahiptir.

Osmanlı devletinde eyalet yönetimi iki şekildeydi:

1. Salyaneli Eyaletler: Habeş, Trablusgarb, Cezayir, Tunus, Yemen, Bağdat, Basra, Lahza, ve Mısır salyaneli yönetim biçimi ile yönetilmekteydi. Salyanesiz yönetim biçiminde ki kadar verimli ve sistematik olmasa da salyaneli yönetim biçimini özetlemek gerekirse; Salyaneli eyaletlerin yönetim biçimi genel olarak tımarlı sipahi eğitimi söz konusu değildi.
2. Tımarlı sipahi yetiştirilmiyor bu sebeple de sancakbeyi ve beylerbeyinin has gelirleri yoktu. Vergiler iltizamla gelirdi ve gelen kaynaktan eyalet askerinin maaşı, sancakbeylerinin maaşı ve beylerbeyinin maaşı ödenirdi. Kalan para saraya ve hazineye intikal ederdi. Dahası toplanan vergilerin büyük bir bölümü neredeyse saraya hiç ulaşmamaktadır (Faroqhi, 2005: 205).
3. Salyanesiz Eyaletler: Şam, Karaman, Erzurum, Sivas, Rumeli, Diyarbakır, Anadolu, Budin, Bosna, Dulkadır, Kefe, Hakep, Van, Çıldır eyaletleri salyanesiz yönetim şekli ile yönetilmekteydi. Salyanesiz yönetim şekli genel hatları ile şu

şekildedir; Bu eyaletlerde tımarlı sipahiler eğitim görür ve idari hayata atılırlar. Ayrıca sancakbeyi ve beylerbeyinin gelirleri dirlik gelirlerinden ödenirdi. Eyalette toplanan öşür, zeamet gibi vergilerden gelen hasılatlar tımarlı sipahilerin eğitimi ve yetiştirilmesinde kullanılırdı. Ayrıca sancakbeyleri adli vukuatlara karışmazlardı. Şöyle ki savaş dönemlerinde tımarlı askeri ile beylerbeyinin ordusuna katılırlardı. Beylerbeyi sefere katıldığında makamına 'mütesellim' denilen devlet memurları sahip çıkardı. Salyanesiz eyaletler, vergi gelirleri ve yönetim biçimi ile Osmanlı dönemimin en verimli mülki idareleriydi (Meydan Larousse, 1960: 652).

Şekil 2.2: Osmanlı Taşra Teşkilat Yapısı

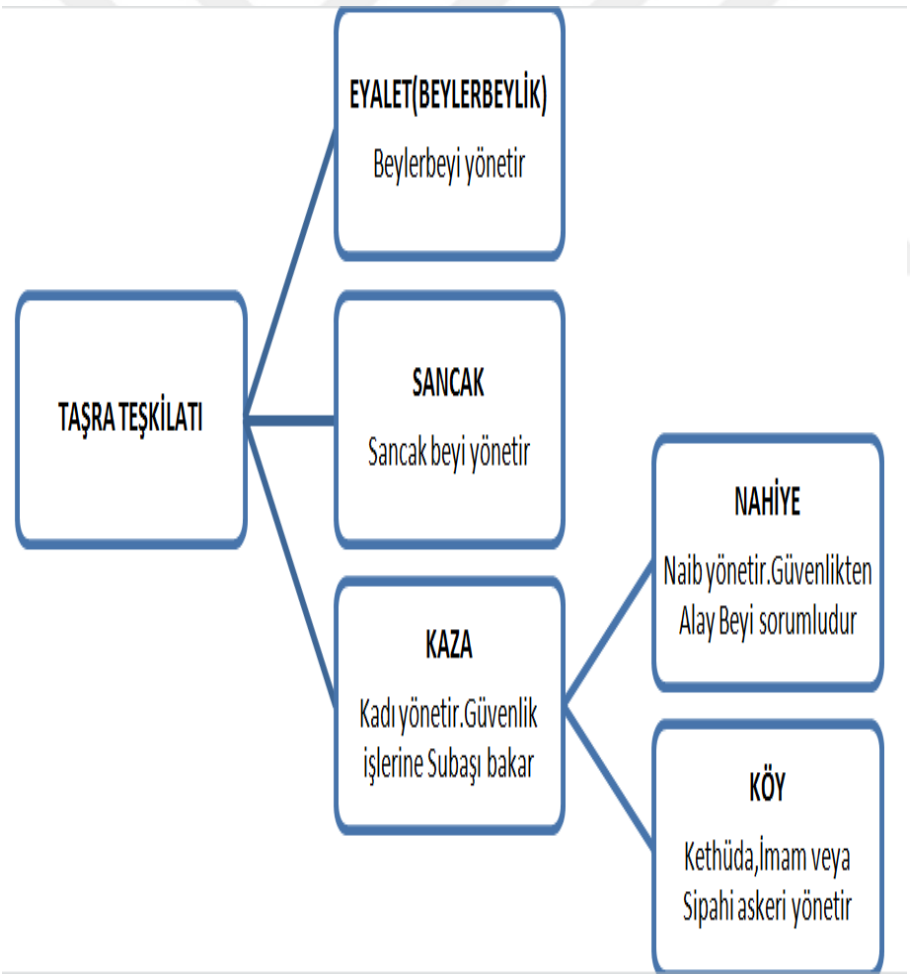

Kaynak: http://turklerdedevletteskil.blogspot.com/p/alt-baslik-3.html/, 2019

2.2.2.2. Sancak İdaresi

Osman devletinde mülki idare yönetiminde eyalet yönetiminden sonra önem sırasına göre sancak idaresi gelmektedir. Sancakların başında en büyük mülki ve askeri amir olan sancak beyi bulunurdu. Tezin önceki bölümlerinde sancakbeyi hakkında detaylı bilgiye yer verildiği gibi sancakbeyi savaş dönemlerinde tüm askeri mahiyetiyle yani tımarlı askerleriyle ilgili oldukları beylerbeyinin ordusuna katılırdı (Meydan Larousse, 1960: 653).

2.2.2.3. Kaza

Kaza, devlet ile reayanın ilişkileri açısından en önemli idari birim olma niteliği taşımaktadır. Çünkü kazanın adli ve idari en üst makamı kadıydı, direk kadı askerin inisiyatifi ile merkezden tayin olabiliyordu. Dolayısıyla da merkeze bağlı bulunuyordu. Öte yandan, reayanın devlet ile olan ilişkilerinde de tek vasıtası kadıdır. Kadı divan-ı hümayun da devleti bizatihi temsil etmektedir. Kadı, kazanın günlük gereksinimleri, zabıta işleri, dükkan sahipleri ve halk arasındaki anlaşmazlıkları teamüllere uygun olarak çözmekle görevliydi. Kadının mahiyetinde çalışan subaşısı ve memurları çarşı ve pazarlara giderek esnaf ve tüccarların ticari kazançlarının yerindeliğini denetlemekle görevlendirilmiştir. Görevli memurlar halka açık ticaret yapılan alanlarda halkın esnafla diyaloglarına şahit olurdu. Halkın satın aldığı ürünlerin doğru tartılıp tartılmadığını denetlemekle görevliydi. Aksi bir durum söz konusu olduğunda esnaf ve tüccarların halkı hile ile aldatmaya çalıştığını fark ederse şeri kanunların öngördüğü biçimde ceza kesebiliyordu. Kadı geniş anlamada devletin halkla arasında ki ilişkilerini düzenleyici konumundaydı. Kadının görevlendirdiği subaşı askerleri ise sokağın inzibat, asayiş ayrıca onarım tadilat işleriyle görevliydi. Kadının görevlendirdiği memurlar ve subaşı askerleri esasta kadıya bağlı ve sadık olsalar da inisiyatif alarak fiili bir olayda karar verebilir ve cezai müeyyideleri uygulayabilirdi (Meydan Larousse, 1960: 652).

Osmanlı idari teşkilatında var olan diğer tüm memurların halk ile olan ilişkileri, ‘şer’i şerifin[7]‘ kontrolü denetimine tabi kılındığından, kadı sancakbeyinin veya onun mümessili olan subaşını kontrol edecek konumdadır. Ayrıca kadı, sancakbeyini kontrol ve muhakeme ettiği öte yandan sancakbeyinin kadıya hiçbir durumda karıştığının

[7] Şer’i Şerifin: Şerefli İslâm şeriatı (Develioğlu, 2005: 990).

görülmediği kaynaklarda yer almaktadır. Günümüzde ki makamını açıklamak gerekirse, sancakbeyi ve onun subaşısı kadının denetim ve gözetiminde yer alan jandarma veya polis pozisyonlarında görev yaptığı söylenebilir (Sencer, 1992: 52).

Kadı bir kazada yaşayan halkın, tüm işlerini halleder. Hatta kaza halkı, mensubu olduğu kazanın kadısından başka bir kadıya başvuramaz. İstisnai bir durum meydana gelirse merkezin onayı alınarak bir başka kadı istenen işe bakabilir. Kadı, aynı zamanda 1550'den sonra önemi artan 'tekalif-i divaniye' vergisini toplamak devletin ilgili merciine teslim etmek kadının ivedilikli görevidir. Bir kazaya bağlı köyler, serbest tımar (has, zeamet, vakıf, dizdar, tımarı) olmak üzere muhtelif vergi bölgeleri teşkil ederler. Serbest tımarların başında ise voyvodalar bulunmaktadır.[8] Voyvodalar, buraların asayişi ve muhafazasından sorumludur. Çünkü söz konusu yerlere sancakbeyi ve subaşısı kesinlikle giremeyeceğinden ötürü. Böylece birçok köylerden ibaret bir serbest tımar (has veya zeamet) nahiye adını almaktadır (Baykara, 1990: 7).

Serbest olmayan bölgelere kadı naip tayin eder. Sancakbeyinin subaşısı ile birlikte teftiş eden naip, çıkan hadiselerde, hüküm verir ve subaşı bu hükmü çiğnemezdi. Kadı, genellikle kaza merkezinde bulunur ancak istediği zaman serbest veya gayri serbest bütün köyleri dolaşır. Tezin daha önceki bölümlerinde açıklandığı üzere Subaşı askerleri insiyatif alabilecek konumdadır. Asayiş ve düzeni sağlamak için emrindeki memurlar aracılığıyla düzeni tesis ederdi (Türe, 2000; 34). Üçüncü bölümde detaylı biçimde bahsedileceği üzere 1550'den sonraki dönemde Celali İsyanlarının geliştiği zaman zarfında kadıların köylerdeki etkileri oldukça zayıflamıştır. Aynı zamanda

> *" üç beş yüz levend ile dolaşan bir mirliva kethüdasına, beş- sekiz kişi ile ancak çıkabilen bir kadının bir şey yapamayacağı meydandadır. Hatta, ara sıra kadıların beyler tarafından hapsolundukları bile görülmektedir" (Akdağ, 1990: 90-92.)*

[8] Voyvoda: Voyvada Slav dillerinde kumandan ya da prens anlamına gelir; ancak Osmanlı Devleti'nde Voyvoda Osmanlı maliyesinde yüksek vergi gelirlerini toplayan tahsildar anlamında kullanılmıştır. Voyvoda'yı vergi tahsildarlığı açısından ayırın temel farklardan biri onun sadece tımar, zeamet ve yüksek askeri zümreye ait hasların değil, aynı zamanda merkezi hazineye ait vergilerin ve vakıf gelirlerinin de tahsildarlığını yapmasıdır (Özvar, 2013: 129).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ONALTINCI VE ONYEDİNCİ YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ VE İSYANLAR

3.1. ONATINCI VE ONYEDİNCİ YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ İÇİNDE ORTAYA ÇIKAN İSYANLAR

Osmanlı Devleti tarihinde devlete karşı yapılan başkaldırma/ ayaklanmalara isyan denir. Osmanlı döneminde kayıtlara geçmiş isyanları iki gruba ayırabiliriz. İlki İstanbul İsyanları diğeri ise Taşra İsyanlarıdır.

Tarihi kayıtlara geçmiş isyanların bazılarını özetlemek gerekirse;

3.1.1. İstanbul İsyanları

1. (1362- 1389) 1. Murad dönemi: 1. Murad'ın oğlu Savcı Bey Bizans kökenli Andronik ile isyan etmiştir. İsyancı (1373) yılında İstanbul'da öldürülmüştür.
2. (1412-1421) Çelebi Mehmet dönemi: isyancı Bedrettin eğitimini Kahire'de tamamlamış olup (1397) yılında Kahire şeyh olmuştur. Tasarladığı isyan düşünceleri ile Anadolu'ya geri dönüp Çelebi Mehmet' in beğenisini kazanmış ve İznik' e müderris tayin edilmiştir. Manisa'da isyan girişimleri başarısız olunca isyancı Bedrettin tekrar örgütlenerek Deliorman'a kaçmış ve Veziriazam Beyazıd paşaya orada yenilmiştir ve İsyancı Bedrettin Serez bölgesinde infaz edilmiştir (Meydan Larousse, 1960: 550).
3. (1542-1520) Yavuz Sultan Selim Dönemi: Korkut Çelebi yani 2. Beyazıd' ın oğlu tahtın kendine kalmayacağına kani olunca isyana kalkışmıştır. Önce memluk sultanına sığındı daha sonra da yeniçerilerden sığındı. (1513) Bergama'da öldürülmüştür.
4. Bozoklu Celal İsyanı: tezin ilerleyen bölümlerinde celali isyanlarından detaylı biçimde bahsedeceğiz.
5. (1520-1566) Kanuni Sultan Süleyman Dönemi: isyancı Canberdi Gazali Şam'da bağımsızlığını ilan etse de Mısır valisi bu kalkışmasını bastırmıştır. Kanuni Sultan Süleyman isyancının üzerine paşa göndererek isyancıyı etkisiz hale getirmiştir.
6. (1520-1566) Kanuni Sultan Süleyman Dönemi, Ahmed Paşa isyanı: tarihi kaynaklara Hain Ahmed paşa isyanı olarak geçmiştir. Kanuni Sultan Süleyaman'ın hasodabaşısı İbrahim Paşa' yı sadrazamlığa terfi ettirmesini teamüllere aykırı bularak kabullenemeyen Ahmed Paşa Mısır' da devlete ve yönetime başkaldırdı bu kalkışması yeniçeriler tarafından hemen bastırıldı ve

öldürüldü. Mısır'da düzen tekrar tesis edilmiştir (Meydan Larousse, 1960: 550).

7. (1622) 2.Osman (Genç Osman) infazı: genç Osman yeniçeri ocağını kaldırmak için girişimlerde bulunur. Yeniçeriler İstanbul'da ayaklanma başlattılar. Genç Osman Yedikule'de öldürüldü.
8. (1623-1640) 4. Murad Dönemi: yeniçeri ocağı ve sipahiler isyan başlatır. Ahmed Paşa infaz edildi. İsyan durduruldu.
9. (1574-1595) 3. Murad Döneminde: Yeniçeriler aylıkları değerce azaldığı için defterdarlığa başkaldırdılar. Yeniçerilerin bu isyanı kısa sürede bastırıldı.
10. Sipahi İsyanları: yeniçerilerin başlattığı isyandan sonra hazine sipahilerin maaşlarını ödeyemedi. Sipahiler sarayı basmaya gittiler ancak askerler tarafından 400' e yakın sipahi infaz edildi (Meydan Larousse, 1960: 550).
11. (1648) Vezir Ahmet Paşa'nın infazı, yeniçeri isyanı: ekonomik olarak zor günler geçiren halk ve yeniçeri ocağı sarayın lüzumu dışındaki harcamalarını ve padişahın bireysel isteklerini daha fazla baskılayamayıp Vezir Ahmed Paşayı at meydanında vahşice infaz ettiler. Tarihçilere göre bu şiddet olayı padişahın tahtan inmesine neden olmuştur. İsyanlarda anlaşıldığı üzere Osmanlı devleti otoritesi dizginlenemez biçimde bozulmuştur.
12. (1648-1687) 4. Mehmed Dönemi, Çınar Olayı: daha öncede bahsettiğimiz üzere Osmanlı devletinde dengeler değişmiş otorite temelden sarsılmıştır. Haliyle hazinenin ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalması padişahın halk nazarındaki güç ve kudretinin etkinliğini azaltıyordu. Çınar olayı diğer isyanlardan farklı olarak, haremağalarının devlet işlerine müdahil olmalarından kaynaklanmıştır. Bu yetkisiz müdahaleye göz yummayan sipahi birlikleri padişahtan bu kişiler için talepte bulundular. Padişah hadisenin büyümesini önlemek için bu kişileri at meydanında infaz etti. Sipahi birlikleri infaz edilenlerin cansız bedenlerini çınar ağaçlarına astılar. Olaya ismini veren çınar hadisesi bu şekilde meydana gelmiştir (Meydan Larousse, 1960: 550).
13. (1695-1703) 2. Mustafa Devri, Edirne Olayı: 2. Mustafa devlet işlerinden el çekerek devlet yönetimini şeyh Feyzullah efendiye devretti. Tarihi kaynaklara göre şeyhülislam Feyzullah Efendi makamını maksadını aşarak etik dışı kullanmaya başlamıştır. Böylece yandaşlarına liyakat esasını göz ardı ederek devletin ileri makamlarında iş sağlamıştır. Diğer bir bilgiye göre devlet

hazinesinden bedelsiz para kaçırmıştır. Padişaha durumun vahameti aks ettirilse de padişah şikayetleri ciddiye almadı. İstanbul'da isyan başladı. İsyancılar Edirne civarında Şeyh Feyzullah Efendiyi infaz ettiler (Meydan Larousse, 1960: 550; Ortaylı, 2007: 128).

3.1.2. Taşra İsyanları

1. Cem sultan isyanı (1481): Fatih Sultan Süleyman'ın ölümü esnasında cem sultan Konya valisi görevindeydi. Beyazıd' ın tahta çıkmasını ve hükümdarlığını kabullenemeyerek isyancı olmuştur. Bir hükümdar gibi kendi adına para bastırarak ve hutbe okutarak gövde gösterisinde bulunmuştur. İki kardeş askeri mahiyetleriyle Yenişehir Ovasında karşı karşıya gelmişler ancak Cem sultan mağlup olmuştur. Cem sultan bu yenilgiyi kabullenemediği gibi defalarca kardeşi Beyazıd' a ve Osmanlı devletine karşı isyan etmiştir. (1494) tarihinde Napolili' de ölmüştür.
2. (1482-1511) 2. Beyazıd Dönemi: kendisini Şah İsmaillin Halifesi olarak tanıtan Şahkulu. Zamanında 2. Beyazıd' a bağlılığı ile tanınan dini vecibeleri yerine getiren eli açık bir kimse iken isyancı olmuştur. Çok kişiyi katleden şahkulu, önce Antalya kadısını öldürmüş daha sonra Anadolu beylerbeyini katletmiştir. Şahkulu Sivas dolaylarında öldürülmüştür (Meydan Larousse 1960: 549).
3. (1520-1566) Kanuni Sultan Süleyman Dönemi, Baba Zünnun İsyanı (1527): vergi mevzuatıyla ilgili bir hususta isyancı oldu Yozgat'ı ele geçirdi. Baba Zünnun infaz edilmiştir.
4. (1520-1566) Kanuni Sultan Süleyman Dönemi, Kalender Çelebi İsyanı (1527): sancakbeylerini eyalet valilerini mağlup eden Kalender Çelebi Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle İbrahim Paşa tarafından infaz edilmiştir.
5. (1566-1574) 2. Selim Dönemi, Şehzade Beyazıd isyanı: kardeşi 2. Selim' in taht varisi olmasını kabullenemeyen Beyazıd İran Şahına sığındı. Şehzade Beyazıd ve oğulları Sivas dolaylarında infaz edildi.
6. (1623-1648) Sultan İbrahim Dönemi, Vardar Ali Paşa İsyanı: Vardar ali paşa hazinenin zor durumda olduğu bir bu dönemde sarayda gelerek para isteyen memuru geri çevirmesi ve Vardar Ali Paşa ile Sultan İbrahim'in hizipleşmesi sonucu Vardar Ali Paşa kendince haklı sebeplerle Sivas'ı terk ederek Tokat'a

gelmiştir. Korumaya ve kollamaya çalıştığı İbşir Paşa tarafından Tokat' ta infaz edildi.

Tezin bu bölümünde Osmanlı döneminde yaşanmış kayıtlara geçmiş ve bir o kadar da gayri resmi isyan hareketleri olmuştur. İsyanların çıkış sebeplerini irdelediğimizde; İstanbul ve saray kaynaklı olan isyanlardır (şehzade isyanları, bürokratik kaynaklı, tüccar ve esnaf kaynaklı).

İsyanlara konu olan diğer sebepler ise; taşrada ve eyaletlerde dini söylemler ve ekonomik baskılar ağır basıyordu. En baskın olan isyanlar ise genellikle yeniçeri ve sipahilerden kaynaklı ayaklanmalar sonucu olmuştur. Dolayısıyla yukarıda kronolojik olarak bahsettiğimiz isyanların içinde yaptırımları en ağır olan ayaklanmalar Celali isyanlarıdır. Hatta Akdağ (1999), kitabında Celali isyanları için *"Celali hadiseleri serileri"* benzetmesi nüktedan ve yerinde olmuştur (s.13).

Celali isyanlarının psikolojik sebeplerinin altında yatan sebepler birçok araştırmacı tarihçiye göre farklılık göstermektedir. Bazı detayları aktarmak gerekirse; Celali isyanları bir alt kültürün varlık gösterme eylemi gibi ya da sarayın fikirlerini eleştirmek, isteklerini zorbalıkla yaptırmak. Ya da hukuk sisteminin dönemin şartlarına göre yetersiz olması. Bu ve buna benzer etkenler, bu tür isyanların beslenmesine ve taban bulmasına sebebiyet veriyordu. Hukuk derken şer i hukuk kurallarından öte yaptırımları herkesçe adil olan bir hukuk sisteminin işlememesidir. Daha önce de bahsettiğimiz üzere Osmanlı çok çeşitli kültürlere milliyetlere bir arada hükmedebiliyordu, bazı durumlarda şeri hukuk kuralları yaptırımları bazı durumlarda ise geleneksel yönetim anlayışı baskın olabiliyordu.

Celali isyanlarının ilk çıkış felsefesi dini ve etnik söylemelerdir. Özellikle sarayın halktan toplamaya çalıştığı vergiler Celali taraftarları arasında ekonomik baskı şeklinde lanse ettirilmeye başlandı. Zamanla halkın duyguları ve sinir uçları hassaslaştırılarak isyan ve isyancılar kelimesi telaffuz edilir oldu. Tabi ki günümüz şartları ile bugün o isyanları yorumlamak çok sağlıklı olmayacaktır. Çünkü Anadolu ve taşrada farklı bir hayat İstanbul ve çevresinde çok başka bir hayat yaşanıyordu.

Celali isyanları, padişah Yavuz Sultan Selim dönemi ile başlamıştır. Tahta Padişah Kanunu Sultan Süleyman geçtiğinde vergileri arttırmak için oluşturduğu yeni toprak rejimi ile tarımla uğraşan halk arasında kalkışmalar baş göstermiştir. Akdağ

(1999), göre Celali isyanları için olayın vahameti ve şiddetini ifade etmek için sadece celali isyanları yerine "Büyük Celali Kavgası" ifadesi şeklinde olmalıdır (s. 14).

3.1.2.1. Celali İsyanları

Büyük Celali Kavgası; namı diğer şeyh Celal isyanı, ilk olarak Yavuz Sultan Selim Döneminde başlamıştır. Kanunu Sultan Süleyman Döneminde de süren bu kavga 4. Mehmet zamanına kadar sürmüştür. Daha önce de bahsettiğimiz Celali isyanları felsefesi dini, etnik, ekonomik, mevki, makam ve askeri mecralarda taban bulmuştur. Celali isyanları 1500'lü yıllarda başlayarak 1600'lü yılların başına kadar devam etmiştir.

Celali isyanlarının çıkış sebepleri olan tevatürler ve şehir efsaneleri her dönem gündemdedir. İsyanların, oluştuğu toplum ve bu toplumun yapısı etnik kökeni, eğitim düzeyi hatta demografik yapısı ile ilintilidir. İsyanların aslında toplumun içerisinde baskıladığı bir patlamanın yansıması olduğunu fark edebilmek ve başkaldırışa uygun politikalar üretebilmek iyi sistematize edilmiş birer kamu politikalarıdır. Devletlerin görev ve sorumlulukları her zaman vergi toplamak, ekonomiyi düzenlemek, kamusal alanlarda görevlerini yerine getirmek, hukuk ve adaleti tesis etmek, vb.. gibi görevleri ihtiva etmez çoğu zaman toplumun sosyo ekonomik sıkıntılarına karşı öngörülü davranılması önem arz etmektedir (Akdağ, 1999: 18).

Ülkelerin de canlılar gibi kişiliği ve kendine özgü enstantaneleri vardır. Yani hükümetler ülkenin düşük okuryazarlık oranını göz ardı ederse; günümüz şartları için konuşursak o ülkedeki teknoloji okuryazarlığı asla gelişemez. Globalleşen dünyada teknoloji okuryazarlığı, okuryazar olma oranı kadar ehemmiyetlidir. Dolayısıyla her isyan sosyo ekonomik boyutlarıyla araştırılması gereken konulardır. Çünkü bastırılmış nefret düşünceleri bireyin iletişimde bulunduğu herkesi etkisi altına alabilir. Tabi ki isyanların temelinde kişinin beklediği ve olmasını istediği beklentileri yer almaktadır. Az gelişmiş toplumlarda şiddet ve isyan filleri daha sık görülse de gelişmekte olan ve kalkınmış ülkelerde isyan ve ayaklanama olayları daha farklı eylemlerle tezahür etmektedir. Halkların yöneticilere ve ya bürokratlara ya da krallara olan tepkilerini; bazen isyan, bazen toplantı, bazen ise yöneticilere yumurta atma şeklinde gösterebilmektedirler. Daha önce de belirtildiği gibi isyanlarda ki şiddet olayları toplumun gelişmişlik, tarihi, kültürel mirası ile yakından ilişkilidir. Her birey dünyaya

geldiğinde potansiyel suçlu veya suça meyilli olarak gelmemektedir. Kamu düzeni bireylerin ortak yaşamlarını denetleyici ve düzenleyici görevlere sahiptir. Bu sebeple kanunlarımızda düzenlenmiş olan olağan üstü hal ve sıkıyönetim modelleri tüm dünyada halkların daha fazla zarar görmesini önlemek için uyarlanmıştır.

Bu bağlamda, Celali isyanlarını bastırma şekli topluma gözdağı verme gibi şiddete başvurma tarzı benimsenerek çözülmeye çalışılmıştır.

Celali isyanlarının yapısını anlayabilmek için dünyada gelişen olayları iyi analiz etmek gerekebilir. Osmanlı devleti toprak zenginliği olarak en parlak dönemlerini yaşıyor iken aynı dönemlerde İtalya'da Rönesans[9] hareketleri başlamıştır. Rönesans İtalya'dan sonra Fransa, Almanya ve tüm Avrupa'ya yayılmaya başladı. Rönesans çıkış itibari ile skolastik düşünceye bir tepki olarak başlamıştır. Skolastik düşünce tarzında olduğu gibi bilimden uzak dini vecibelere ve kilise inancına sıkı sıkıya bağlı kalmak insanlarda kitlesel bir reaksiyona sebep olmuştur. Böylece toplumsal bazda tepki olarak, deney ve gözlem odaklı bilimsel düşünce tarzı benimsenmiştir.

Esasen Celali isyanları da Avrupa da ki Rönesans hareketlerinden etkileşime girerek, tepki niteliğinde olabileceği düşünülmektedir. İnsanlar yaşadıkları toplumlarda refah düzeyleri arttıkça düşünsel kapasitelerini genişletme ihtiyacı duyarlar. Başka bir deyişle, aksi bir durumda olabilir söz konusu dönemlerde toplanan dolaysız vergiler ya da çift alınan vergiler bireylerde kendini meta olarak görme, itibarsızlık hissi uyandırabilir.

Dolayasıyla, yukarıda bahsettiğimiz sebeplerin dışında ayaklanmaların politik ekonomi boyutları da önem arz edebilir. Şöyle ki, taşra ve eyalette yaşayan çiftçi ve esnaf vatandaşlar kendilerini saray kültüründen izole hissedebilirler.

Saray ile taşra arasındaki uyumsuzluk, vatandaşlara değersizlik ve unutulmuşluk hissi verebilir. Sadece vergi zamanlarında varlığını gösteren bir devlet anlayışı çoğu zaman kalkışmalara meydan verebilir. Tabi ki kalkışmaların şiddet eğilimi gösterip göstermediği, muhteviyatı, etki alanı ve süresi önemlidir.

[9] Rönesans: Rönesans "yeniden doğuş" anlamına gelen dönüşümdür. 15. ve 16. yüzyıllarda sanat, edebiyat ve bilim alanlarında Avrupa'da görülen kalkınma ve gelişme hareketlerine verilen isimdir (Michelet, 1998: 11).

Bu anlamda Celali isyanları biraz dozunu aşmış şiddete fazla meyil vermiş eylemlerdir. Doğası gereği isyancılar ancak bu yöntemlerle istediklerini alabileceklerine kani gelmişlerdir. Osmanlı tarihi boyunca eşkıyalık, yol kesme, tehdit, zorbalık gibi fiilli eylemelerle Osmanlı devleti otoritesinin sınırları zorlanmıştır (Ortaylı, 2007: 300).

Tüm ayaklanmalarda ve isyanlarda olduğu gibi isyancıların devlet otoritesine olan tepkilerinin bedelini yöre halkı öder. Celali isyanlarında da cereyan ettiği şekliyle halk evlerinden ve geçim kaynakları olan topraklarından sürülmüştür. Doğal olarak isyancılarının amaçlarına ulaşmış olmaları otoriteyi zayıflatmaya ve rejimi değiştirebilmeye yeterli gelmemiştir. Çünkü Akdağ (1999), isyan ve isyancı kavramı ile ilgili olarak; Osmanlı döneminde herhangi bir kişinin irili ufaklı kalkışması isyan olarak atfedilirmiş. Bu sebepten ötürü teamüller isyancı için aynen uygulanmaktadır (s.25).

Celali isyanlarında devlet memurları da zaman zaman isyancı olmuşladır. Esasen Türk hukukumuzda böyle öngörülemeyen kalkışmaları önlemek için olağanüstü hal mevzuatıyla halk ve halkı isyana teşvik eden isyancılar izole edilir. Hatta günümüz şartlarında kitlelerin örgütlenerek toplanmasını önlemek için dijital teknolojilerin yayınlarına ara verilebilir. Tabi ki olağanüstü hal mevzuatı kanun hükmünde kararnameler ile durumun içeriğine göre düzenlenebilir.

Tezin ana unsuru olan olağan üstü hal uygulamaları başlığı altında genel olarak etkili olay ve hadiseler baz alınmıştır. İlerleyen bölümlerde Celali isyanlarının kayıtlara geçmiş en bilindik ve en şiddetli olan isyancılarını irdeleyeceğiz. Daha sonra ki bölümde ise 16. ve 17. Yüzyılda Osmanlı devleti döneminde meydana gelmiş doğal afetleri ve olağanüstü hal durumlarını inceleyeceğiz.

Celali isyanları ile tarihe geçmiş isyancıların bazıları şu şekildedir;

1. Abdülhalim, lakabı: Karayazıcı
2. Hasan, lakabı: Deli
3. Tavil Halil,
4. Kalenderoğlu Mehmed
5. Canbolatoğlu Ali

Karayazıcı lakaplı isyancı, kısa sürede Osmanlı devletinin yüksek mercide ki amirlerinin beğenisini ve güvenini kazanmıştır. Aynı zamanda askeri alanda ordu düzenleme ve denetleme yetkisine sahiptir. Bu farkındalıkları sayesinde ordu içinde

güven telkin etmeyi başarmıştır. Böylece emrine asker alabiliyordu. Karayazıcı askeri alanda çok hızlı ilerlemiştir. Bu sayede birçok kişinin güvenini kazanmıştır. Karayazıcı köyleri işgal ederek tepki çekmeye başlıyordu. Çok geçmeden sarayın huzurunu kaçırmayı başarmıştı. Karayazıcı Abdülhalim in infazı için karaman beyi Hüseyin paşa gönderildi ancak Hüseyin paşada başkaldırarak isyancı olup Celalilere eklendi. Karayazıcı Abdülhalim iyice sınırlarını aşmış ve dizginlenemiyordu. Celali Abdülhalim'in üzerine Bağdat beyi hasan paşa kayseri dolaylarında Karayazıcı'yı bozguna uğrattı ve Abdülhalim'in ordusunun dağıldığı kayıtlara geçmiştir. Böylece hasan paşa önemli bir Celali isyancısının sonunu getirmiştir (İnalcık: 2004: 548).

Hasan lakaplı, Deli hasan: Karayazıcı Abdülhalim'in kardeşidir. Deli hasan kendine ordu hazırlayarak Osmanlı yönetiminin siyaseten karışık bir anını kolluyordu. Öte yandan deli Hasam parlak bir Celali olmuştu. Taşrada ve şehirlerde söz sahibi oluyordu. Deli hasan ve diğer Celaliler köylerde ve eyaletlerde saldırılar düzenliyordu ve halkın huzurunu ziyadesiyle bozmuşlardı. Saray bu konu üzerinde yoğunlaşmaya başladı. Deli hasan birden bire saray efradından bağışlanmasını istedi ve Bosna sancakbeyi oldu. Böylelikle Osmanlı yönetimi Celaliler göz önünde bulundurmak istiyordu. Olası bir isyanda hemen müdahale edebilmeyi planlıyorlardı.

Deli hasanın içindeki Celali ruhu tazelendi ve Budapeşte'de isyan çıkardı her yeri darmaduman ettiği kayıtlara geçmiştir (Akdağ, 1999: 438).

Deli hasan isyanın dozunu arttırarak ihanet boyutuna taşımış ve papayla iletişime geçmiştir. Bosna da görevdeyken Resne kalesini satmaya çalışmıştır. Bu bilginin doğruluğu hakkında kesin bir kanıt yoktur. Bu olaylardan sonra deli hasan Belgrad'da yakalanmış ve infaz edilmiştir (Akdağ: 1999: 435).

Celali Tavil hasan, Osmanlı devletinin zayıflayan otoritesi ile padişah 1. Ahmed Celalili tavilin hasan isteklerini kabul etti. Osmanlı ordusu Celali hasan tavile karşı mağlup oldular. Osmanlı yönetiminde ki koordinasyon bozukluğu her alana sirayet etmişti. Sinan paşa inisiyatif alarak tavil hasana sancak bağışlamıştır.

Zaten tavil hasan sancak idare edebilecek tecrübeye sahip değildi. Kendisine önerilen teklifleri geri çevirdi. Padişahın talimatıyla Bağdat beylerbeyi görevine getirildi. Bundan sonra isyan etmediği kayıtlarda geçmektedir.

Celali Kalenderoğlu Mehmed tavil hasanın Celâlilik görevinden çekilmesiyle Kalenderoğlu Celâlilik sınıfında ün kazanmaya başlamıştır. Murat Paşa Celali Kalenderoğlu ile karşı karşıya gelmiş ve kalenderoğlunu etkisiz hale getirebilmiştir. Celali Kalenderoğlu için saray yönetiminde üst makamlarda gözü olduğu söyleniyordu. Celali kalenderoğlunun tecrübe sahibi askerleri vardı. Halkın emeğini sömürerek ayakta kalabiliyorlardı. Murat Paşa uzun yıllar Celali Kalenderoğlu ile mücadele etmiştir. Bu arada Kalenderoğlunun isyanları tüm Anadolu ya yayılmıştır. Ve Osmanlının askeri olarak zayıfladığı bir zamana tekabül ediyordu. Halkın zulüm görmesini engellemek için celalli kalenderoğluna Ankara sancak beyliği teklif edildi. Fakat Ankara valisi Celali Kalenderoğlu gibi bir eşkıyayı Ankara'ya ayak basmasına müsaade etmedi. Kalenderoğlu ile vali arasındaki anlaşmazlıklar bitmeyince, Kalenderoğlu Ankara'ya çıkartma yaptı. Osmanlı ordusu kalenderoğlunu Ankara'dan sürdü. Celalli Kalenderoğlu bunun üzerine Bolu'ya kaçtı ve İstanbul yakınlarında kendisine kışla kurdu. Niyeti sarayı tehdit ve rahatsız etmektir. Burada sivillerde Celali kalenderoğluna iştirak ederek Bursa'yı işgal ettiler.

Osmanlı ordusu bu esnada diğer Celali Canbolatoğlu ile savaş halindeydi. Asker sayısı yetersizdi (Akdağ: 1999: 435-439).

Osmanlı ordusunun askeri gücü Celâlilerle mücadele edecek düzeyde değildi. Buna rağmen Osmanlı ordusu, Celali kalenderoğlunu İran sınırında kadar kıstırmayı başardılar. Celali Kalenderoğlu İran şahı Abbas'a sığındı kendisinden bir daha haber alınamadı (Akdağ, 1999: 438).

Öte yandan Osmanlı yönetimine isyan hareketi başlatmadıkları ve vergilerini ödevlerini yerine getirdikleri sürece herhangi bir müdahale olmayacaktı. Böylece, Osmanlı Döneminde değişen torak sahipliği sistemi beraberinde birçok anlaşmazlık ve düzensizliği getirmiştir. Tımar yani (dirlik) sistemi, Osmanlı devletinde başka kurumlarla nizami verimli bir uyum içerisinde çalışıyordu. Bu yönüyle tımar sistemi Osmanlı yönetiminin vazgeçilmez bir organıydı (Meydan Laraousse, 1960-70: 838-840).

Bazı Osmanlı tarihçilerine göre Osmanlı yönetiminin fonksiyonlarını yitirip gerilemesinin nedenleri arasında tımar sisteminin düzgün işleyememesi iddia edilmektedir. Tımar (dirlik) kelimesinin sözlükteki anlamların kısaca bahsetmek

gerekirse; hayat, yaşayış, ömür ve yaşamak için lazım olan şey olan 'dirlik'[10]; Dolayısıyla dirlik düzeninin sekteye uğramasıyla birlikte tımarları ellerinden alınan tımarlı sipahilerin bu isyanlara eşlik ettikleri görülmüştür. Celali isyanları, 1500' lü yılların sonlarına doğru katlanarak artmış ve 1600' lü yılların başlarında kontrol edilebilir bir düzeye getirilmiştir. Esasen Celali isyanları ülkede herkesin başvurduğu bir isyan yöntemine dönüşmüştür, şöyle ki çiftbozanların[11] oluşturduğu askerler, devlette görevli memurlar, yeniçeriler, medrese öğrencileri, tımarlılar ve binlerce insan Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmış ve sosyo ekonomik sistemin dönüşümünde görev almışlardır. Ekonomik sistemin tıkanmasında ki en önemli sebepler arasında Tımarlı sipahilerin tımarlarının zorla ellerinden alınması, reaya yanı tarımla uğraşan halkın yüksek vergi oranlarına maruz bırakılmaları gibi yönetimin yanlış kararları sebep olmuştur (Meydan Laraousse, 1960: 838-840).

3.1.2.1.1 Celali İsyanları İçerisinde Yer Alan Gruplar

Çiftbozanların[12] oluşturduğu levend – sekban birlikleri;

Celali kavgasına dahil olacak olan grupların başında çift bozanlar gelmektedir. Çift bozanlar Osmanlı devletinin içinde bulunduğu ekonomik darlığı fırsata dönüştürmek için halkı yönlendirmeye çalışmışlardır. Şöyle ki tahtı devralan Kanuni Sultan Süleyman savaş zamanı harcanan giderler için sübvanse etmek için tarımla uğraşan kesime ek vergiler getirdi. Öte yandan halk işsiz ve parasız dolaşmaya başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman sık sık sefere çıkardı. Sefer öncesi halk için savaşa gelmeleri için gençlere duyuru yaparlardı. Artık bu duyurulara iştirak o kadar azalmıştı ki neredeyse savaşa gitmek isteyen hiç yoktu. Öte yandan bu işsiz ama savaşa da gitmeyi reddeden gençler eşkıyalığa özenip kendi aralında küçük gruplarla köşe başlarında asayişi bozmaya başlamışlardı. Bu kişilere "sekban" adı veriliyordu. Sekban; işi olmayan boş anlamında kullanılıyordu. Bu boş kişiler asayişi öyle bozar hale geldiler

[10] Dirlik: Osmanlı Devleti'nde bir bölgeye ait toprak gelirlerinin belli hizmetler karşılığı, maaş olarak askeri ve sivil devlet adamlarına verilmesine dirlik denilir (Oflaz, 2002: 695).

[11] *Türkiye'nin devlet hayatında tarlasını 'BOZ' bırakıp şuraya buraya sapan çiftçi kişilere (çift kaçkını raiyyet'e) bir maliyecilik deyimi olarak (Çiftbozan) adı veriliyordu. Gerek Selçuki ve gerekse Osmanlı Türkiye'si düzenliklerinde ana çizgileriyle değişmeden mali döngünün bir parçası olarak, mevzuatlar vergilerin görece en büyük dilimini raiyyet'e (çiftçi halka) yüklenmiş bulunduğundan, devlet gelir gider dengesizliğinden kaynaklanan bir sıkıntıya girdiğinde mali düzeni yönetebilecek geliri bulmak için başvurulan tedbirler, vergilerin arttırılmasından başka bir yol olmadığından; köylüler güçlerinin yetmeyeceği bir ödeme yükü altına girmekte idiler (Akdağ, 1999: 16.)*

ki eyaletlerde hırsızlıklar, cinayetler ve ahlak dışı ilişkiler toplumsal yaşamı oldukça zorlaştırmıştı. Bu gayrı resmi eşkıyalık kalkışmasının başarılı olabilmesi için aralarından bir lider seçmeleri gerekiyordu ve devlete karşı gelmek için uygun ortamın oluşması şarttı. Ehli[13] örf zümresi: Celali İsyanları içinde yer alan diğer grup. Bu grup devletin merkez ve sancaklardan iş görevlerin dışında kalan yanı öğretmen, kadı, hakim, imam, ve müftü gibi meslek grupları dışında kalanlardı.

Sonuç olarak sekban ve levend grupları bu asi grupla iş birliğine giriyor. Bu yöntemle devletin üst kademelerine ulaşmaya çalışıyorlar. *Böylece vilayetlerde sokak kavgaları başlamıştı. Akdağ'ın (1999) belirttiği gibi Celali kavgası deyimi ve Celali serileri artık anlam kazanmaya başlamıştı (s.18).*

Kanunu Sultan Süleyman'ın oğlu şehzade Beyazıd ile şehzade Mustafa'nın çıkardığı taht kavgasına tutuşunca tımarlı sipahiler kalkışa iştirak ettiler. Akabinde yeniçeriler bu ayaklanmadan fırsat çıkararak İstanbul'da askeri yerleşke kurdular. Bu askeri yerleşkeyi devletin makamındaki beylerde kullanmaya başladı (Jorga, 2009: 120-121).

Böylece devletin memurları üzerindeki nüfusu azalmaya yüz tuttu. Dengelerin yer değiştirmesi ile tımarlı sipahiler azaldı kapı kulları sayıca arttı. Liyakatli personelin yer değiştirmesi ile Osmanlı Devleti, yüksek makamlara tayin edebileceği memurları Enderun'dan yetiştirmek zorunda kalacaktır.

Sonuç olarak Enderun isyancılar için gelecekte yeni bir isyan sebebi olarak karşımıza çıkacaktır. Çünkü Celali isyanlarının sebepleri arasında devşirmelerin devlet erkanında yükselmeleri hoş karşılanmıyordu. Celali kavgaları ehli örf ile şekillenmeye başlamıştı.

---

[13] ***Ehl-i Örf (Hükümetli Zümresi):*** *"Celali kalkışmasına sebep olan grupların, Kadınlar ve mahkeme görevlileri, medreselerin öğretim üyeleri, cami hizmetlileri, müftüler gibi ehl-i şer'in kapsamına girmeyip hükümetin özellikle İstanbul dışındaki her türden işini doğrudan doğruya kendileri yapan zorlayıcı hizmetliler diye tanımlayacağımız takım, Osmanlı yazışma dilinde 'Ehl-i Örf' deyimi ile ifade oluna gelmişlerdir ki işte levend-sekban kitleleri bunların etrafında birikiyorlar, içlerinden kanun ve şeriat denetimini hiçe sayanlar 'Celali' ve onları yola getirmek üzere peşlerine düşmüş olanlar da 'Devriye Bölükler' ya da 'Muhafaza' güçleri, Celali serdarının kuvvetleri vb. adlarla bütün Türkiye yüzeyinde uzun yıllar sürecek bir uğraşı hareketine katılıyorlar. Ehl-i Örfün düzenden çıkanlar yani 'Celaliler' le devletin buyruğundan çıkmadan ve düzenlikçi şehir yöneticileri böylece birbirleriyle kavgalaşmaya başlamışlardı ki, işte 'Celali Kavgası' denen olay' ın esas özgenliği bu idi (Akdağ, 1999: 17-18.)"*

Kapı Kulu Süvarileri (Altıbölük halkı): Celali isyanlarının şovenisti olan tımarlı sipahilerden[14] sonra kapıkulu süvarileri gözde birliklerdendi. Şehzadelerin isyanından sonra yeniçerilerin buluşma hedefleri olan askeri kışlalarını kapı kulu süvarileri kendi birlikleri içinde oluşturmaya başladılar.

Suhte Taifesi Medrese Öğrencileri: Celali İsyanlarına damgasını vuran bir diğer grup medrese öğrencileridir. Bu ayaklanmanın ayırt edici özelliği medrese öğrencilerinin bazen çift bozan levendlerle müşterek hareket ettikleri görülmüştür. Suhte bölükleri menderese öğrencileri ile yekpare olmuş durumdadır. Bu ayaklanmanın farkındalığı isyancıların liderlerini eğitimli olan medrese öğrencilerinden seçmeyi uygun görmeleridir. Hepsi ortak düşmen olarak ehli örf kanıksamışlardır. İleride dezavantaj sağlayacak olsa da medrese öğrencileri, medresede eğitim görmüş bilginlerden bariz destek görmektedirler.

Bu bağlamda, medrese öğrencileri ayaklanmaların şiddetlenmesine ön ayak olmuştur. Hatta bazen ehli örfün dümeninde olan levendlerin yönettiği isyanlardan ayrı olarak ayaklanmışlardır. Akdağ (1999), aktardıklarına göre medrese öğrencileri yöre halkının da desteğini alarak köy ve beldelerini Celalilere karşı savunmuşlardır (s. 21).

Yeniçeri Ocağı: halkı yanlış yönlendiren yeni bir grup türemişti. Yeniçeri üniformaları giyerek yeniçeri gibi davranıyorlardı.

Bu isyancılar halktan yan kesicilik yapıyor, mallarını ve hayvanlarını gasp ediyorlardı. Yalan söyledikleri anlaşılınca da saraydan geldiklerini padişahın emir eli olduklarını iddia ediyorlardı. Yapılan tahkikat ile aralarında nadiren gerçek yeniçeri olduğu anlaşılıyordu.

Sonuç olarak Akdağ (1999), savına göre Celali isyanlarını günümüz şartlarına uyarlamak gerekirse, çiftbozanlar Türkiye için sosyo ekonomik ve toplumsal huzur, asayiş ve nizamını bozacak kadar elim bir iç karışıklığa sebep olanlardır. Diğer açıdan da ehli örf devletin bir organı niteliğindedir (s. 18).

[14] Tımarlı Sipahiler: Kendilerine dirlik verilen kişilerin beslemek zorunda oldukları ve tamamı Türklerden oluşan atlı askerlerdir.Topraklı süvari de denilen tımarlı sipahiler Osmanlı toprak sisteminin askeri yönüyle ilgili uygulaması sonunda ortaya çıktı. Sistem bir yönüyle toprağın işlenmesini ve ürün alınmasını sağlarken diğer yönüyle devletin asker ihtiyacına hizmet ederdi (Özcan, 2007: 511).

3.1.2.1.2. Celali İsyanlarının Nedenleri ve Sonuçları

Osmanlı İmparatorluğunda 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı devleti topraklarında çıkan ayaklanmaların en geniş ifadesiyle adı Celali isyanlarıdır. (1519) yılı 1. Selim döneminde devlete isyan eden Bozoklu Celal'in adından alındı. Türkmen kökenli Bozoklu Derviş Celal isimli kişi mehdilik iddiası ile ayaklanma başlatmış akabinde din kökenli bir isyana sebep olmuştur. Sürecin devamında Celali adamlarına taraftarlarına hatta sonradan türeyen eşkıyalara da 'Celali' adı verildi. Bozoklu Derviş Celal'i takip etmekle görevli Hüsrev Paşa isyancılara 'celali sofileri', Sadi paşa 'celali taifesi' isimleri takılmıştır.

Celali isyanları muhteviyat olarak iki biçimde tahayyül etmiştir;

1 – Dini Celali İsyanları

Bozoklu Celal'in isyan etmesinde 7 yıl sonra tekrar "Bozok" ta, Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1526) büyük bir isyan çıktı. Kuvvetle muhtemel bu isyan Musa isimli bir Türkmen aşiretinin başkanı ve Dulkadirli hanedanından Zünnun tarafından çıkartılmıştır. Esasen baba isimli bir Türkmen Şeyhinin teşvikiyle taban bulmuştur. Görünmeyen sebepleri tarihi kaynaklarda şu şekilde geçmektedir. "Söklen aşireti başkanı Musa'nın tarlasına bir kadı gerekçesiz olarak 200 akçe vergiye tabi tutulması ile isyan büyümüştür". İsyanın başlangıcında isyancılar kadı, katibi ve sancak beyini katletmişlerdir. Aynı vakitte 1526 yılı 29 ağustos tarihinde Mohaç Savaşının yapılıyordu. Kayseri dolaylarında karaman beylerbeyini mağlup ettiler. Bu isyan Diyarbakır ve Şam orduları ile bastırıldı.

1527 yılında Hacı Bektaş Veli'nin torunlarından Kalender Çelebinin isyanı baş gösterdi. Etki alanı şiddeti Osmanlı yönetimini oldukça telaşlandırdı. Kanuni Sultan Süleyman bu isyanı bastırabilmek için sadrazamı İbrahim Paşayı Anadolu'ya göndererek isyanı kontrol altına aldırttı (Meydan Laraousse, 1960: 839).

2- Dini olmayan Celali İsyanları

Osmanlı tarihçilerinin "Celalilik" diye isimlendirdikleri asıl isyanlar 16. Yüzyılın sonunda başladı ve 17. Yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Söz konusu dönemin ilk isyanı Kara yazıcı lakaplı Abdülhalim isyan etmiştir. Anadolu sekban askerlerinin subaylarından olan Abdülhalim Osmanlı ordusunda çeşitli başarılar

kazanmış ve sancakbeyliği rütbesi de almıştır. Kara yazıcı Abdülhalim 1602 yılında Celali olarak ölmüştür. Karayazıcı Abdülhalim'in ölümünden sonra "Yularkaptı, Şahverdi, Tavil adlı yakın isyancı arkadaşları, Abdülhalim'in kardeşi olan "deli Hasan" orta Anadolu'ya hakim olan Serdar Hafız Paşanın ordusunu kuşatmıştır. Deli hasan Bosna beylerbeyine paşalık rütbesi ile tayin edilmiştir.

Karayazıcı ve kardeşi Deli Hasan' dan sonra Anadolu'da Ahmed Tavil, Kalenderoğlu ve Canbolat gibi Celaliler isyanları çok daha şiddetli hale getirdiler. Ahmed Tavil, Karaman'ı ve diğer Anadolu şehirlerinin bazılarını kuşatma altına aldı ve 1605'te Bolvodin Köprüsü civarında Gecdehan Ali Paşa ile Nasuh Paşayı etkisiz hale getirdi. Bu yenilgiye telaşlanan 1. Ahmed Bursa'ya giderek Ahmed Tavil ile mutabakata varmak zorunda kaldı.

Öte yandan Ahmed Tavilin oğlu Mehmet sahte bir fermanla Bağdat'ı kuşatmıştır. Mehmet ölümünden sonra da kardeşi Mustafa 1607 yılına kadar Bağdat'ın hakimi olarak devam etti (Meydan Laraousse, 1960: 839).

İsyancıların bu denli sayıca artışı asayiş ve düzen için ciddi bir tehlike arz ediyordu. Özellikle bu eyaletlerde önüne geçilemeyen cinayetler, soygunlar ve yağmalamalar meydana geliyordu. İlk levendlerin organize ettiği bu isyanlar Celali olaylarının başlangıcı ve ilk hadiseleri olarak kabul edilir. Dolayısıyla, 16. yüzyılın ortalarından sonra, Osmanlı döneminde birçok alanda olduğu gibi bilhassa ekonomik olarak kitlesel bir buhran belirmiştir. Maliyenin gelir ve giderleri dengelemede sorun yaşaması Osmanlı parası olan akçe nin değersizleşmesi vergilerin giderleri karşılamada yetersiz kalması devlet yönetiminin işlevsizleştirilmesi gibi birçok sorunla aynı anda mücadele ediliyordu. Osmanlı yönetimi memurların ve ücretlilerin parasını ödeyebilmek için daha çok kaynak bulması gerekliydi. Diğer yandan ayaklanmalar git gide artıyordu. Görüldüğü gibi Celali İsyanlarının çıkış itibari ile birçok etken bir araya gelmiştir. Celali isyanları sadece sosyolojik ve dinsel bir ayaklanma değildir. Devletin yanlış politikaları ve adam kayırmacılık gibi legal olmayan davranışlar toplumun tepkisine yol açmıştır. Ek olarak artan kanunsuz vergi oranları ve toplumun refahının düşmesi Celali isyanlarının güçlenerek artmasına sebep olmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ONALTINCI VE ONYEDİNCİ YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ DİĞER OLAĞANÜSTÜ HAL DURUM VE YÖNETİMİ

4.1. ONALTINCI VE ONYEDİNCİ YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİNDE MEYDANA GELEN DOĞAL AFETLER

Tabii afetlerin hem insan hem de diğer canlılar bakımından en beklenmeyeni kuşkusuz depremlerdir. Doğal afetlerin içinde yeryüzü şekillerinde dahi büyük değişimler meydana getiren depremler dünya tarihi boyunca şiddetine göre büyük can kayıpları ve yıkımlar oluşmasına sebebiyet vermiştir. Doğal afetlerin etkileri düşük olsa bile yansımaları ilkel çağlarda daha çok hissedilmekteydi. Özellikle teknolojinin ve alt yapı çalışmalarının derinleştirilmesi ve yapıların bilimsel yöntemlerle inşa edilmesiyle insan kayıplarında az olsa gerileme olmuştur. Ancak doğal afetlerin şiddetleri ve insanların savunmasız kaldığı zamanlarla teknolojinin veyahut diğer bilimsel yöntemlerin dahi kifayetsiz kaldığı aşikardır. Şu an günümüzde doğal afetler henüz oluşmadan uyaran yani sinyal veren birçok ileri teknoloji cihaz bulunmaktadır. Yine de bu cihazların birçoğu doğal afetlerin neticelerini belirlemede yetersiz kalmaktadır. Bu anlamada doğal afetler yeryüzünde ki tüm canlılar için en beklenmedik zarar ve ziyan verici doğa olaylarıdır (Yeni Türkiye Yayınları, 1999: 672).

Afet kavramı, en genel tanımıyla insanlar sosyo- eko durumlarında ciddi kayıplar doğuran daha da önemlisi insanların ferdi veyahut toplu olarak can kaybı yaşamalarına sebebiyet veren insanların için yaptırımları çok ağır olan kişilerin kendi müdahalelerine imkan tanımayan doğa kaynaklı hadiselerdir. Çünkü afetlerin etkiledikleri ülkelerin gelişmişlik düzeyleri yani teknolojiye hakim olma seviyeleri ve bir olağanüstü durumda sergiledikleri tutum meydana gelen bir afetin etki alanını daraltabilir veyahut meydana gelmeden önleme yetkisini kullanabilir.

Afetler hem insan kökenli hem de doğa olayları sonucunda oluşmaktadır. Deprem, sel, fırtına, heyelan, yanardağ patlaması, deniz hareketleri (tsunami), çığ düşmesi, kuraklık vb yerkürede kendiliğinden meydana gelen afetlerdir. Afetleri diğer sebep ise genellikle insan kökenli olup ihmal sonucu meydana gelen afetler yer almaktadır. Yangınlar, patlamalar, büyük boyutlu kazalar ve terörist saldırıları sayılabilir. Bu grupta daha çok insan kökenli olan ihmal ve çevreye yanlış müdahalenin verdiği zararlar sonucu çevre kirliliği, ekolojik dengenin bozulması, yer altı kaynaklarının azalması, yer üstünde yapılan tahribat ve su kaynaklarının bilinçsiz aşırı tüketimi afetlerin oluşması için zemin hazırlamaktadır (Uluğ, 2009 1-2).

Tezin temel çalışma konusu olan Osmanlı Devleti'nde XVI. ve XVII. Yüzyıllarda meydana gelen doğal afetler yani depremler ve yangınlar konusunu bu bölümde detaylı biçimde inceleyeceğiz.

Batılı kaynaklardan ve bizim yazılı kaynaklarımızdan edindiğimiz bilgiye göre Osmanlı Devleti'nde net bir zaman dilimi bilinmemekle beraber 11'in üzerinde şiddetli depremler meydana geldiği bilinmektedir. Bu zaman aralığında düşük şiddetli bazı depremlerin olduğu ancak resmi veya olayı yaşayanlar tarafından bizzat müsaade edilmediği için değerlendirilmemiştir.

Osmanlı Devleti Döneminde jeofizik tarihçilerinin verilerinde hareketle kayıtlarına ulaşabildiğimiz ilk şiddetli deprem 1400 yıllarda meydana geldiği düşünülmektedir.

Depremler sırasıyla şu şekildedir;

1. 16 Ocak 1489- 1490
2. 22 Ağustos 1509 namı diğer küçük kıyamet
3. 14 Eylül 1509 yer bilgisi: İstanbul ve Edirne 35 günü aşkın artçı yer sarsıntıları devam ettiği bilinmektedir. Ayrıca 100'in üzerinde yapı tahrip olmuştur. Aynı zamanda İstanbul da ki tarihi dokuların neredeyse çoğu ve özellikle Topkapı Sarayı hasar görmüştür. Aynı dönemde edinilen bilgilere göre 14 eylül tarihli bu yer sarsıntısının deniz kaynaklı olduğu ve tusunami oluşturduğu bu sebeple de İstanbul'un metrelerce yükselen sular altında kaldığı kayıtlara geçmiştir. Yabancı kaynaklarda depremin şiddetinin 8.5 olduğu söylenir. Hatta İstanbul ve civarında tahrip olmamış yapı yoktur denilir. Yer sarsıntılarının en acı tablosu ise nüfusun neredeyse oransal olarak yok olmasına sebep olmuştur. Dönemin padişahı 2. Beyazıd tahrip olan yapıların devlet bütçesinden karşılanacağını fermanla bildirmiştir. Söz konusu bu ferman; tezin konusu olan olağan üstü hal yönetimi açısından ilk belge olma niteliğini taşımaktadır. Bu ferman aynı zamanda Osmanlı devletinde sosyal ve hukuk devlet olma adına atılan ilk adımdır. Bu depremle devlet kadrolarında çalışan memurlardan da can kayıpları olduğu beyan edilmiştir (Uluğ, 2009: 7).
4. 30 Nisan 1557 tarihli yer sarsıntısı İstanbul kökenli olup akşam saatlerinde meydana gelmiştir. Akabinde 4 büyük artçı sarsıntı hissedilmiştir. Tarihi dokular

yine hasar görmüştür. Surlar yıkılmıştır.

5. Mayıs 1546 tarihli sakız adasında meydana gelmiştir.
6. Aralık 1565 tarihli sakız adasında meydana gelmiştir. Aylarca artçıların sürdüğü kayıtlara geçmiştir.
7. Kasım 1577 tarihli Balıkesir' de meydana gelmiştir. Bu yer sarsıntısından sonra kadı, tahrip olan yapıların onarılması için gerekenleri yapmıştır (Yeni Türkiye Yayınları, 1999: 617).
8. 1879 tarihli deprem Şehrizol' de meydana gelmiştir.
9. 27 Haziran 1583 tarihli, Erzincan depremi. Günümüzden geçmiş deprem kayıtlarına bakıldığında Erzincan aktif bir fay hattında bulunduğundan yüzyıllarca şiddetli depremlere tanık olmuştur. Erzincan depremleri çoğunlukla ağır sancılı ve ciddi kayıplarla neticelenmiştir.
10. 9 Temmuz 1559 tarihli deprem Eskişehir civarında meydana gelmiş ve civar ilçede de kayıplara neden olmuştur.
11. 23 Kasım 1560 tarihli Üsküp depremi
12. 30 Eylül 1568 tarihli Denizli depremi
13. 14 Mart 1571 tarihli Yanya depremi
14. 5 Temmuz 1574 tarihli Silistre depremi
15. 21 Eylül 1577 tarihli Balıkesir depremi
16. 28 Kasım 1577 tarihli Ayamavra depremi
17. 3 Mart 1579 tarihli Şehrizol depremi
18. 19 Ekim 1579 tarihli Çorum depremi
19. 11 Aralık 1583 tarihli Erzincan depremi
20. Nisan 1639 tarihli İzmir depremi
21. Ocak 1644 tarihli İzmir depremi
22. 20 Mayıs 1654 tarihli İzmir depremi ile günlerce artçı sarsıntılar devam etmiştir. Bu yer sarsıntısı ile çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir.
23. 2 Haziran 1664 tarihli İzmir depremi
24. 6 Nisan 1667 tarihli İzmir depremi
25. Kasım 1667 tarihli İzmir depremi
26. 23 Ocak 1674 tarihli sakız adası depremi
27. 14 Şubat 1680 tarihli İzmir depremi oldukça şiddetli olduğu kayıtlara geçmiştir.

28. 1684 tarihli sakız adası depremi
29. 18 Aralık 1687 tarihli İzmir depremi
30. 5 Haziran 1688 tarihli İzmir depremi
31. 10 Temmuz 1688 tarihli İzmir depremi için arşivlerde yer kabuğunun zarar gördüğü ve deniz kıyısının tusunami etkisiyle denize kaydığı kayıtlara geçmiştir. Haliyle yer kürede bu kadar ciddi hasarlar bırakan deprem insanlar üzerinde telafisi güç zararlara yol açmıştır. Peş peşe gelen depremlerle tahrip olan yapılar dayanıklılığını yitirerek yıkılmıştır. İnsanlar yer sarsıntılarının bedelini her zaman olduğu gibi burada da canı ile ödemişlerdir (Uluğ, 25: 2009).
32. 13 Ocak 1690 tarihli İzmir depremi
33. 5 Mart 1694 tarihli İzmir depremi sakız adasından da hissedilmiştir.
34. 3 Temmuz 1709 tarihli İzmir Foça depremi ile Foça Kalesinin büyük bir bölümü yıkılmıştır.
35. 1 Temmuz 1717 Tarihli İzmir depreminden hemen sonra Osmanlı Devleti yörede yıkılan ve tahrip olan yapıları onarmaya başlamıştır. Özellikle yer sarsıntıları ile zarar gören tarihi yapılara gereken ehemmiyeti vererek ivedi olarak tamirleri ve onarımlarına başlanmıştır. Depremlerin yer, tarih ve şiddeti öngörülemediği için öncesine yönelik tedbirleri bulunmamaktadır. Ancak deprem sonrasında tahrip olup yıkılan her türlü yapılar, tarihi yapılar, kutsal mekanlar gibi dönemin şartlarına uygun olarak tamir işlerinin yerine getirilmesi esasen kamu hizmeti niteliğindedir. Hatta bazı durumlarda devlet, deprem bölgesindeki halkı bir süre vergiden muaf tutabiliyordu. Çoğu zaman ise özellikle kırsal alanlarda meydana gelen depremlerde şiddeti düşük olsa bile ölümlü kayıplar görülmekteydi. Osmanlı devleti deprem veya afetlerin sosyal ve ekonomik boyutlarını ele alırken depremin şiddetini ve etki alanını baz alıyordu. Dolayısıyla Osmanlı maliyesinden doğal afetlerle ilgili ödenek çıkması için şiddeti önemliydi. Şiddetli bir deprem veya doğal afet ancak maliye kayıtlarına ve gider defterine işleniyordu. Diğer yer sarsıntıları ve doğal afetler hakkında bilgi sahibi olunamıyordu. Doğal afetlerin maliye kayıtlarına girebilmesinin bir diğer yolu da tahrip olan yapının tekrar tamiri için ödenek oluşturulması ancak bu yapının, kamu malı ya da tarihi yapı olması gerekmektedir (Yeni Türkiye Yayınları, 1999: 672-674).

4.2. ONALTINCI VE ONYEDİNCİ YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİNDE MEYDANA GELEN BÜYÜK YANGINLAR

Dünya tarihi boyunca dönem dönem doğal afetlere maruz kalınmıştır. Doğal afetlerin bazıları insan kaynaklı olsa da çoğu beşeri afet yer şekillerinin, bitki yapısının ve iklim özelliklerinden kaynaklı oluşmaktadır. Dünya genelinde, ülkemizde meydana gelmeyen çok çeşitli doğa olayları görülmektedir. Bunlardan bazıları asit yağmurları, böcek istilası, kum fırtınaları, aşırı hava kirliliği, volkan patlaması ve ciddi boyutlarda görülen kum fırtınaları yaşanmaktadır (Şahin ve Sipahioğlu, 2003: 376-382).

Osmanlı devleti döneminde meydana gelen büyük yangınların kökeninde ahşap evlerin yangının hızlanmasına neden olması en büyük etkendir. Günümüzün yangın söndürme tertibi ile kıyaslandığında Osmanlı döneminde iptidai ve yavaştı.

Osmanlı döneminde yangınları hızlı söndürebilmek düşünülen tulumba düzeneği, 1717 yılında sonradan Müslüman olan Davud isimli Fransız asıllı bir Osmanlı mensubu tarafından yapılmıştır (Meydan Laraousse, 1960: 716).

Tarihi kaynaklara göre Davud bey, tulumba düzeneği ve 200'e yakın yardımcısı ile Tophane yangınını başarıyla söndürebildiler. Daha sonra yeniçeriler tulumba teşkilatını kurdular. O dönemde meydana gelen büyük yangınlara padişah iştirak ederdi. Görece daha hafif yangınlara ise devlet erkanının ve yeniçeri başkanının gitmesi bir gelenekti (A.g.e.).

1800' lü yılların başlarında tulumbacıların yangınları söndürmede hızlı ve etkili olmadıkları için padişahın fermanıyla işyerlerinin kagir[15] yapılması emredildi. Günümüz itfaiye sisteminin bir benzeri olan tulumbacılar sistemi, padişahın emriyle eyaletlere ve kasabalara kurulmaya başlanmıştır. Osmanlı devleti döneminde ilk yangın teşkilatı belediye kurulmasıyla 1870 yılında gerçekleşmiştir (Meydan Laraousse, 1960: 716).

Osmanlı döneminde İstanbul' da sayısı 550 üzerinde büyük yangın yaşanmıştır. İstanbul' da 1652'de meydana gelen Çarşıkapı yangınının bir günden fazla sürdüğü kayıtlara geçmiştir. Çarşıkapı yangını çevresindeki yapılara da zarar verdiği kayıtlara geçmiştir; Kadırga, Mercan ve Gedik paşa yanmıştır. O dönemlerde meydana gelen

[15] Kagir: Taş ve tuğladan yapılmış olan evi sağlamlaştırma özelliğine sahip yapılara denir (Tercüme, 2008: 290).

büyük yangıları özetlemek gerekirse;

- 1653 yılında Odunkası yangını,
- 1695- 1717 yılında Cibali yangınları,
- 1749 yılında Küçükpazar yangınları,
- 1755 yılında Hocapaşa yangınları,
- 1782 yılında Cibali yangınları,
- 1795 yılında Balıkpazarı yangınları (Meydan Laraousse, 1960: 716).

Osmanlı Dönemi'nde önceki bölümlerde bahsettiğimiz üzere, doğal afetlerin etkileri oldukça yıkıcı olmuştur. Günlerce süren yangınlar hem can hem de mal kayıplarına yol açmıştır. Bu bağlamda yangınların çıkış sebepleri ve önlene bilirliğine değinecek olursak;

Doğa olaylarının birçoğuna insanların pozitif veya negatif etkileri yoktur. Söz konusu doğal afetler tamamen meydana geldiği coğrafyanın etkilerini yansıtmaktadır.

Diğer acısan ise doğal afetlerin bazıları önceden önlemeler alınarak etkileri minimize edilebilir. Bunlar genel olarak; baraj yapımı, dayanıklı yapılar inşa etmek, yamaç etüdü yapmak, kimyasal reaktörleri canlıların yaşam alanından uzakta gerçekleştirmek, bazı bilimsel çalışmaları canlıların radyasyondan zarar görmeyeceği şekilde yapmak. Bilinçli bir toplumun doğal afetlerden kısmen az zarar gördüğü literatürde yer almaktadır. Tezin ana unsuru olan olağan üstü hal yönetimi uygulamaları da bunun tamamlayıcısı niteliğindedir. Eğitim düzeyi yüksek gelişmiş bir ülkede olağanüstü hal yasaları daha rahat hayata geçmektedir. Örneğin; aşırı hava kirliği veya bir asit yağmuruna maruz kalan şehirde sokağa çıkmama yasağı ve teknik yaptırımları uygulanabilmektedir (Şahin ve Sipahioğlu, 2003: 380).

Doğal afet biçimlerinden konumuz olan yangınlar iki çeşit oluşabilmektedir. İnsan kaynaklı ve doğa kaynaklı oluşabilmektedir. Şehir yangınları genellikle insan ve sanayi kökenli olup, orman yangınları doğa ve yine insan kaynaklı meydana gelmektedir.

Orman yangılarında telef olan yalnızca ağaç değildir. Biyo çeşitlilik bütünüyle tahrip olmaktadır. Doğanın, tahrip olan bitkisel ve hayvansal dokuyu yerine koyması ve tamiri yıllar sürmektedir. Bazen hektar bazında fazla alanlarda meydana gelen yangınlarda telafisi mümkün olmayan ekolojik dejenerasyonlar oluşmaktadır.

Ülkemizin kuzey yarım kürede bulunmasının avantajlarını kısmen yaşamaktayız ama yaz aylarında çoğunlukla insan kaynaklı orman yangınları meydana gelmektedir. Bir orman yangınını genellikle bir izmarit, bir cam şişe başlatabilmektedir. Bu anlamda bilinçli bir toplum oluşturmak aynı zamanda bir kamu politikasıdır.

Evsel ve sanayi kökenli yangınlar ise genellikle insan hatasından oluşmaktadır. Sanayi kökenli yangınlar için iş güvenliği mevzuatında işveren ve çalışanlara gerekli bilgi ve eğitim verilmektedir. Sanayi yangınları genel hatları ile elektrik, kimyasal, gaz sıkışması ve insan ihmali ile gerçekleşmektedir (Şahin ve Sipahioğlu, 2003: 376-382).

SONUÇ

En geniş ifadesiyle evrende meydana gelen tabiat olaylarını insanoğlu yüzyıllardır öngörememiş ve doğal afetlerin yaptırımı çoğu zaman ağır ve yıkıcı olmuştur. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de tabiat kaynaklı afetlere maruz kalmıştır. Ve ne yazık ki manevi ve maddi kayıplarla sonuçlanmıştır. Çoğu zaman afetlerin sonrası için kamusal hedefler oluşturulmuştur. Teknolojinin oldukça yetersiz olduğu 16. ve 17. yüzyıllarda Tezin üçüncü ve dördüncü bölümlerinde detaylı olarak ele alınmıştır.

Olağanüstü hal yöneticilerin istisnai durumlarda devlet için millet adına inisiyatif alarak biran önce olağan hale dönme çabası olarak nitelendirilebilir.

Olağanüstü hallerde temel hak ve özgürlüklerin bir kısmı sınırlandırılabilir. Bu sınırlandırmanın hukuk devlet ilkelerine aykırı olmaması istenilen bir durum olsa da olayın meydana geldiği dönemin şartları, olayın vahameti ve ülkelerin yönetim biçimleri uygulamalarda farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Devleti de yaşanan olağanüstü hallerde örfi hukuka dayanarak çeşitli uygulamalara gitmiştir. Olağanüstü haller doğal ve beşeri sebeplere bağlı olabilmektedir. Yine olağanüstü haller sonrası yapılan uygulamalar başka bir olağanüstü hale etki etmiştir. Örneğin Osmanlıda görülen depremler doğal sebeplere örnek gösterilen olağanüstü hallerken savaşlar ise beşeri sebepli olağanüstü hallerdir. Devletin savaş döneminde aldığı "avarız" vergileri ise başka bir olağanüstü hal olan isyanların sebeplerinden olmuştur.

Devlet-i Ebed Müddet, Nizam-ı Alem ve Kanun-u Kadim esasları üzerine kurulmuş, devletin bekası için ferdin fedasını kaçınılmaz görerek kardeş katlini yasallaştırmış olan Osmanlı Devleti merkezi otoriteye büyük önem vermiştir. Devlet yönetimini merkez ve taşra olarak ayırıp merkez yönetiminin sacayaklarını padişah, saray ve Divan-ı Hümayun oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti devşirme sistemi ile Yeniçeri Ocağını oluşturmuş ve bu devşirmelerden zeki ve yetenekli olanları Enderun'da eğitime tabi tutularak devlet işlerinde görevlendirilirdi. Enderun'a gönderilmeyen çocuklar ise ocaklara gönderilirdi. Devşirme seçerken özellikle Bulgaristan, Arnavut ve Ermeni kökenli olanlar tercih edilirdi. Yeniçeri Ocağı'nın merkezde olması ve Yeniçeri Ağasının İstanbul'un güvenliğinden sorumlu olması padişahın otoritesini artırmıştır (Özkaya, 2010: 33).

Merkezi otoriteyi ülkenin en ücra köşelerine yaymak ve ülke yönetimi kolaylaştırmak adına taşra teşkilatını; eyalet, sancak, kaza, nahiye ve köy olarak idari bölümlere ayırıp buralara merkezden idari, adli ve güvenlikten sorumlu görevliler göndermiştir (Öztürk, vd., 2004: 214). Ayrıca kurmuş olduğu Tımar sistemi sayesinde bölgede güvenlik, üretimde süreklilik, vergilerin kolayca toplanması ve hazineden harcama yapmadan bir ordunun beslenmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nde toprağın tapusunun devlette, kullanım hakkının reayada olması; yine tımarlı sipahi ile reayanın görev ve sorumluluklarının kanunlarla belirlenmesi Ortaçağ Avrupa'sında görülen derebeylik sisteminin Osmanlıda oluşmasını engellemiş, böylece halkın devlete olan güveni artmıştır.

Osmanlıda merkezi otoritenin güçlü olması yine padişahların yetenekleri ve aldıkları eğitimde saklıdır. Şehzadelik dönemlerinde Lala adı verilen eğitmenler ile birlikte sancaklara gönderilen şehzadeler burada devlet yönetimi konusunda deneyim kazanmışlardır. Ne var ki sancağa çıkma usulünün kaldırılması şehzadelerin ülke yönetiminde deneyim kazanmadan padişah olmasına dolayısıyla ülke yönetimde saray kadınları ve devlet adamlarının etkisinde kamalarına neden olmuştur. Bu duruma özellikle 16. yüzyılın son çeyreği ve 17. yüzyılda meydana gelen yönetim, ekonomi, eğitim, toplumsal ve askeri alandaki bozulmalarda da eklenince Osmanlı Devleti için duraklama dönemi kaçınılmaz olmuştur. Tımar Sistemindeki bozulmalar, Yeniçeri Ocağının isyanlar çıkarması askeri alandaki bozulmaları daha da derinleştirmiştir. İstanbul isyanlarının temelini oluşturan Yeniçeriler; cülus bahşişi almak için padişah değişikliğine neden olmuş, Genç Osman'ı tahtan indirerek öldürmüş, Osmanlı tarihinde Vaka-ı Vakvakiye (Çınar Vakası) olarak bilinen olayı gerçekleştirmişlerdir. Tüm bu gelişmeler artık Yeniçeri Ocağının siyasete müdahale ettiğini ve "Ocak devlet içindir." anlayışını terk ederek "Devlet ocak içindir." anlayışını benimsediklerini göstermektedir. Yine Tımar Sistemindeki bozulmalar devletin çöküş sürecinin başlamasında önemli bir etken olmuştur. Duraklama döneminde devletin doğal sınırlara ulaşması, savaşların uzun sürmesiyle hazineye büyük yük olması ve yükün vergilerin artırılmasıyla halka yansıtılması Celali İsyanlarının ortaya çıkmasında ve kısa sürede büyümesinde etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde çıkan Celali isyanları; yöneticileri buhranlı dönemi kısa sürede atlatmak ve isyanın daha fazla büyümesini önlemek adına hızlı ve sert tedbirler

almaya sevk etmiştir. Osmanlı Devleti isyancılara ya devlet yönetiminde görev vermiş ya da isyancıların üzerine ordu göndererek isyanı bastırmaya çalışmıştır. Doğal olarak bölge halkı her iki uygulamadan da olumsuz etkilenerek evlerinden ve topraklarından ayrılmak zorunda kalmış, bir kısmı da isyancılara katılmıştır. Ne var ki isyanların nedenlerinin araştırılmadan baskı ve şiddetle bastırılmaya çalışılması isyanların sonlanması yerine daha da körüklenmesine, devlet ve millet bağlarının zayıflamasına yol açmıştır.

16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı devleti bir yandan isyanlarla uğraşırken bir yandan da doğal afetlerin yıkıcı etkilerine maruz kalmıştır.

Afetler; doğal ve beşeri nedenlere bağlı olmakla birlikte Eski Çağlardan beri meydana gelen insanlarda derin korkulara, can ve mal kayıplarına neden olan olaylardır. İnsanlar bu afetleri yaşamış oldukları çevre, kültür ve dinlerin etkisiyle açıklamaya çalışmış belki de kendilerince savunma mekanizmaları geliştirerek psikolojik yıkımlarını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Gelişen bilim ve teknolojiye rağmen insanlık doğal afetler karşısında tabiata karşı bir üstünlük sağlayamamıştır. Meydana gelen doğal afetler devletlere özellikle sosyal ve ekonomik zarar vermiş, devletleri bu afetlerin zararlarını ve yıkımlarını giderme konusunda tedbirler almaya sevk etmiştir.

Osmanlı Devleti 16. ve 17. yüzyıllarda ekonomik sıkıntılarla uğraşırken aynı zamanda ülke içinde meydana gelen deprem ve yangınların neden olduğu yaraları sarmaya çalışmıştır. Afetlerden etkilenen bölgelerde yaptırılan incelemeler sonucunda imar faaliyetlerine başlanmış, halk vergilerden muaf tutularak bir nebze olsa ekonomik destek sağlanmıştır.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti isyanlar ve doğal afetler gibi olağanüstü haller ortaya çıkmadan tedbir almamış; ancak olağanüstü haller meydana geldikten sonra bunların etkilerinden kurtulmaya çalışmıştır. Yani Osmanlı Devleti'nde geçen yüzyıllar içerisinde oluşan doğal ve beşeri afetlerden sonra yıkılışın giderilmesi şeklinde önlem alınmış olup öncesi için gerekli tedbirler alınmamıştır.

KAYNAKÇA

Abadan, Y. (1952). *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri.* Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Agamben, G. (2005). *Olağanüstü Hal* (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.

Akdağ, M. (1999). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları.* Ankara: Barış Yayınları.

Akyılmaz, B. (1999). Osmanlı Devleti'nde Merkezden Yönetimin Taşra İdaresi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 4:128.

Alaylıoğlu, R. ve Alaylıoğlu, H. (1986). "*Yangın".* Temel Bilgiler Ansiklopedisi. 4. Baskı. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.

Altınay, A. R. (1988). *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul (1495-1591).* İstanbul: Enderun Yayınları.

Aşnaz, Z. (2004). *Yangın Güvenliği ve Tabii Felaketlerde Müdahale Tarzı*. 1. Baskı. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayın Kurulu.

Ataoğlu, Y. (2009). *Kamu kuruluşlarında personel seçme yöntemleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara.

Ayhan, B. (2008). Olağanüstü Durumlarda Toplumsal Dayanışma ve Bütünleşmeye Basının Katkısı: Millî Mücadele Dönemi Türk Basını. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (19): 75-99.

Baykara, T. (1990). *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII Yüzyılda Görev ve Görevliler.* Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Benk, A. (1986). *"İsyan"*. Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C.11., İstanbul: Interpress Basın ve Yayıncılık.

Büyüm, N. (1993). *Yangın ve Yangından Korunma*. Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi, C.19. İstanbul: Ana Yayıncılık.

Büyüm, N. (1993). *İsyan*. Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi, C.9. İstanbul: Ana Yayıncılık.

Cezar, M. (1963). Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar Ve Tabii Afetler. *Türk Sanatı Tarihi Araştırma Ve İncelemeleri Dergisi- I*: 327-349.

Coşkun, B. (2008). Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma Üzerine Bir Değerlendirme. A. Balcı, A. Nohutçu, N,K. Öztürk, B. Coşkun (Der.) içinde, *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar,* Ankara: Seçkin Yayınevi.

Daver, B. (1961). *Fevkalâde Hal Rejimler.* Ankara: Sevinç Matbaası.

Develioğlu, F. (2005). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat.* 22. Baskı. Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları.

Doğru, H. (1995). *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Erdoğan, M. (2004). *Anayasa Hukukuna Giriş.* 2. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.

Eryılmaz, B. (2001). *Kamu Yönetimi*. İstanbul: Erkam Matbaası.

Esen, S. (2008). *Karşılaştırmalı Hukukta ve Türkiye'de Olağanüstü Hal Rejimi.* Ankara: Adalet Yayınevi.

Faroqhi, S. (2005). *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600- 1908.* 3.Cilt. 8.Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.

Flanz, G. H. (2010). *XIX. Asır Avrupasında Anayasa Hareketleri*. (N. Erder, Ş. Mardin, A. Sinanoğlu Çev.). Ankara: Müşterek Yayınları.

Gözler, K. (2000). *Türk Anayasa Hukuku.* Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları.

Gözler, K. (1990). Olağanüstü Hal Rejimlerinde Özgürlüklerin Sınırlandırılması Sistemi ve Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnamelerin Hukukî Rejimi. *Ankara Barosu Dergisi,* (4): 561-590.

Gözler, K. (2004). *Anayasa Hukukuna Giriş*. 5. Baskı, Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları.

Güler, B. A. (2006). *Yönetim Düşünü İçin Bir Çalışma Alanı Belirlemek Çalışma Notu.* 2-5. http://politics.ankara.edu.tr/~bguler/reformucalismak.pdf

Günay, Ü. (2003). XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilgiler Enstitüsü Dergisi*, *1*: 21-48.

Halaçoğlu, Y. (1991). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Hathaway, J. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyan ve Ayaklanma* **(**D.Berktay, Çev.). Birinci Baskı. İstanbul: Alkım Yayınevi.

Hazır, H. (1991). *Olağanüstü Hal Rejimlerinde Kamu Hürriyetlerinin Sınırlanması.* Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.

İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C: 1*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Jorga, N.(2009). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 3*. (N. Epçeli, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Kapani, M. (1993). *Kamu Hürriyetleri*. 7. Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları.

Kılıçoğlu, S. (1971). *İsyan*. N. Araz ve H. Devrim,(Ed.), Büyük Lugat ve Ansiklopedi, C.6. İstanbul: Meydan Yayınevi.

Kılıçoğlu, S. (1986). *Yangın*. N. Araz ve H. Devrim,(Ed.), Büyük Lugat ve Ansiklopedi, C.6. İstanbul: Meydan Yayınevi.

Kubali, H. N. (1971). *Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler.* İstanbul: Kurtulmuş Matbaası.

Kuzu, B. (1993). *Olağanüstü Hal Kavramı ve Türk Anayasa Hukukunda Olağanüstü Hal Rejimi*. İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.

Küçükcan, T. ve Köse, A. (2000). *Doğal Afetler ve Din.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık.

Meydan Laraousse, Büyük Lugat ve Ansiklopedi, (1960-1973), 12. Cilt, Meydan Yayınevi, İstanbul, ss. 716.

Meydan Laraousse, Büyük Lugat ve Ansiklopedi, (1960-1973), 2. Cilt, Meydan Yayınevi, İstanbul, ss. 839.

Michelet, J. (1998). *Rönesans.* (K. Berker, Çev.). Ankara: Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık LTD. ŞTİ.,

Neufert, E. (2008). *Yapı Tasarım Bilgisi.* (G. Tercüme, Çev.). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Nohutçu, A. (2007). *Kamu Yönetimi.* Ankara: Savaş Yayınevi.

Oflaz, M. (2002). *Osmanlı Dirlik Sistemi*, Türkler Ansiklopedisi, C: 10. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Okandan, R. G. (1976). *Umumi Amme Hukuku.* İstanbul: Fakülteler Matbaası.

Ortaylı, İ. (2006). *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek.* İstanbul: Timaş Yayınları.

Ortaylı, İ. (2007). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi.* Ankara: Cedit Neşriyat.

Ören, E. (1994). *Yangın*. İ. Apak (Ed.), *Yeni Rehber Ansiklopedisi,* C: 20, İstanbul: İhlâs Holding Baskı.

Özcan, A. (2007). *Askeri Teşkilat,* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C: 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret işletmesi.

Özek, Ç. (1976). *Devlete Karşı Suçlar.* İstanbul: Sulhi Garan Matbaası Koll. Şti., İstanbul.

Özkaya, Y. (2010). *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Özler, M. (2003). Yürürlükte Olmayan Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnamesinde Değişiklik Yapılabilir mi?*, Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, VII*(1-2): 263-270.

Öztürk, C. vd., (2004). *Türk tarihi ve Kültürü.* Pegem Yayıncılık, 1.Baskı, Ankara.

Özvar, E. (2013) *Voyvoda*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C: 43, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret işletmesi.

Pamuk, Ş. (1997). *100 Soruda Osmanlı – Türkiye İktisat Tarihi 1550- 1914.* İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Polatoğlu, A. (2003). *Kamu Yönetimi Genel İlkeler ve Türkiye Uygulaması*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Rado, Ş. (1982). *Yangın.* Hayat Ansiklopedisi, C.6., İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

Sander, O. (2005). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge kitapevi.

Sencer, M. (1992). *Türkiye'nin Yönetim Yapısı.* İstanbul: Alan Yayıncılık.

Seyidoğlu, H. (2002). *Ekonomik Terimler Sözlüğü Ansiklopedik Sözlük*, 3. Baskı. İstanbul: Kurtiş Matbaası.

Şahin, C. ve Sipahioğlu, Ş. (2003). *Doğal Afetler ve Türkiye.* Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Şensoy, N. (1947). Osmanlı imparatorluğunun Sıkıyönetime Müteallik Mevzuatı Üzerine Sentetik Bir Deneme. *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, XIII*(1): 95-114.

Tunç, H. ve Bilir, F. (2005). *Anayasa Hukuku.* Ankara: Gazi Kitapevi.

Türe, F. (2000). Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Kökeni: Osmanlı İmparatorluğunda Yerel Yönetimler. *Yerel Gündem,* (5): 34-41.

Uluğ, A. (2009). Nasıl Bir Afet Yönetimi?. *TMMOB İzmir Kent Sempozyumu,* İzmir, http://www.imoizmir.org.tr/.../File/izmir-Kent-Sempozyumu/.../200801.pdf (05.04.2010).

Uslubaş, T. ve Keskin Y. (2016). *Geçmişten Günümüze Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Melisa Matbaacılık.

Yalçındağ, S. (1996). İl Sisteminin Güçlenmesi Çözüm mü? *Çağdaş Yerel Dergisi,* 5(2): 3-15.

Yalçındağ, S. (2003). *Kamu Yönetimimizin Tarihsel Evrimi Üzerine Notlar*. İstanbul: TODAİE Yayınları

Yücel, Y. (1997). Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler. *Belleten, 38*(152): 650-680.

<u>Elektronik Kaynakları</u>

https://tarih.tumders.com/merkez-teskilati.html (18/02/2019)

http://turklerdedevletteskil.blogspot.com/p/alt-baslik-3.html (18/02/2019)

https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/yeniceriler-259 (10/03/2019)

DİZİN

-D-

Deprem, v, 48, 49

-H-

Hukuk, 36, 60, 61, 62

-İ-

İsyan, 14, 15, 34, 58, 60

-K-

Kamu, i, ii, iv, v, xi, 4, 13, 38, 58, 59, 60, 61, 62
Kanun, 13, 55, 59, 61
Kültür, 58

-O-

Olağanüstü hal, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 55

-S-

Sanayi, xii, 54
Savaş, v, 12, 61

-T-

Tarım, xi, 24
Taşra, ix, x, 27, 29, 33, 35, 58
Teşkilat, x, 27, 29, 61

-Y-

Yangın, 17, 58, 60, 61
Yönetim, iii, ix, 26, 27, 59, 62